

**Alâüddîn Ebû Bekr el-Kâsânî'nin *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad* Adlı Akaid
Risâlesi (Tahkik-Tercüme-İnceleme)**

The Epistle of 'Alâ' al-dîn Abû Bakr al-Kâsânî on Creed Named *al-Mu'tamad
min al-mu'taqad* (Critical Edition-Translation-Analysis)

Enes DURMUŞ

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Kelam Anabilim Dalı
Research Assistant, Sakarya University, Faculty of
Theology, Department of Kalam
Sakarya / TURKEY
enesdurmus@sakarya.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6189-0348

Muhammed Osman DOĞAN

Yazma Eser Uzm. Yrd., Türkiye Yazma Eserler
Kurumu Başkanlığı; Doktor Adayı, Marmara
Üniversitesi, Kelam
Expert Assistant of Manuscripts, Presidency of
Turkish Manuscript Association; Phd Candidate,
Marmara University, Kalam
İstanbul / TURKEY
modfsm@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6082-4365

DOI: 10.47424/tasavvur.912687

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Nisan / April 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 07 Mayıs / May 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Durmuş, Enes – Doğan, Muhammed Osman. "Alâüddîn Ebû Bekr el-Kâsânî'nin *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad* Adlı Akaid Risâlesi (Tahkik-Tercüme-İnceleme)". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (Haziran 2021): 499-562.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Bu makale, meşhur Hanefî fakihi Alâüddîn el-Kâsânî'nin *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad* isimli akaid risâlesinin tahkik, tercüme ve tahlilini içermektedir. Kâsânî, akaid literatürü içerisinde değerlendirilebilecek bu eserinde Hanefî-Mâtürîdî inanç esaslarını kısa ve özlü bir şekilde tartışmalara girmeksizin açıklamaktadır. Çalışma; inceleme, tahkik ve tercüme şeklinde üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın inceleme bölümünde müellifin hayatı çeşitli yönleriyle ele alınarak eserin müellife nispeti, literatür içerisindeki yeri, üslûbu, muhtevası ve yazma nüshaları hakkında bilgi verilmiştir. Ardından eserin çeşitli yazma eser kütüphanelerinde bulunan altı yazma nüshasından hareketle tenkitli neşrine ve tercümesine yer verilmiştir. Türkçe olarak ilk defa akademik bir makalede ele alınan bu eserin, Hanefî-Mâtürîdî akaid literatürüne dair çalışmalara bir nebze de olsa katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Akaid, Mâtürîdîlik, Alâüddîn el-Kâsânî, el-Mu'temed mine'l-mu'tekad.

Abstract

This article covers the critical edition, translation and analysis of the epistle on creed, *al-Mu'tamad min al-mu'taqad*, written by the famous Hanafî jurist 'Alâ' al-dîn Abû Bakr b. Mas'ûd al-Kâsânî. In his work, which can be classified within the literature of creed, al-Kâsânî explains the basics of Hanafî-Mâtürîdî belief in a brief and concise manner without any discussion. This study consists of three main parts: examination, critical edition and translation. In the examination section of the study, the life of the author is handled with various aspects, and at the same time information is given about the relation of the work to the author, its position in the literature, its method and content as well as its manuscripts. Then, based on the six manuscript copies of the work which are available in various manuscript libraries, the critical edition and the translation of the work is provided. It is aimed that this work, which is discussed in Turkish for the first time in an academic article, will contribute to the studies on Hanafî-Mâtürîdî creed literature to some extent.

Key Words: 'Ilm al-kalâm, 'Akâ'id, Mâtürîdiyya, 'Alâ' al-dîn Abû Bakr b. Mas'ûd al-Kâsânî, al-Mu'tamad min al-mu'taqad.

Giriş*

Bu çalışma, Hanefî fıkhnın önde gelen isimlerinden biri olan ve daha çok fakih kimliğiyle tanınan Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî'nin (öl. 587/1191) akaide dair kaleme almış olduğu *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad* isimli eserini konu edinmektedir. Bibliyografik kaynaklarda Kâsânî'ye *es-Sultânü'l-mübîn fi usûlü'd-dîn* isimli bir eser nispet edilmiş¹ ve bazı kaynaklarda bu eserin *el-Mu'temed fi'l-mu'tekad*² isimli eser olabileceği belirtilmiştir.³ Bu durumun haricinde bibliyografik kaynaklarda Kâsânî'ye doğrudan *el-Mu'temed* adlı bir eser nispet edilmese de yazma nüshalarının tamamında bu risâle, Kâsânî'nin dilinden aktarılmakta ve yine müellifi tarafından *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad* olarak isimlendirilmektedir. Kâsânî'nin öğrencilerinden ders aldığını bildiğimiz Halepli tarihçi İbnü'l-Adîm'in (öl. 660/1262) *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb* isimli eserinde "Kâsânî, *İtikad*'ının başında şöyle demiştir" diyerek *el-Mu'temed*'in başındaki ifadeleri aynen aktarmış olması da bu risâlenin Kâsânî'ye aidiyetini doğrulamaktadır. Her ne kadar *el-Mu'temed*'in, kaynaklarda Kâsânî'ye nispet edilen *es-Sultânü'l-mübîn* isimli eser ile aynı eser olduğuna dair kesin bir bilgiye sahip olmasak da elimizdeki bilgiler *el-Mu'temed*'in Kâsânî'ye aidiyeti hususunda neredeyse kuşkuyla yer bırakmamaktadır.

* Makaleyi okuyarak değerli katkılarda bulunan Prof. Dr. Süleyman Akkuş'a ve yapıcı eleştirileriyle makalenin mevcut haline ulaşmasında emekleri olan yazı hakemlerine teşekkür ederiz.

¹ Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 10/4348; Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye* (Haydarabad: Matba'atü Meclisi Dâireti'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1332/1914), 2/245; Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1413/1992), 328; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmûd Abdülkâdir el-Arnaût (İstanbul: Ma'hedü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye (İRCİCA), 2010), 1/89; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, tsh. Muhammed Bedrüddîn Ebû Firâs en-Na'sânî (Kahire: Matba'atü's-Se'âde, 1324), 53.

² Eserin yazmalarının çoğunda eser ismi *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad* olarak kaydedilmektedir. Biz de çalışmamızda bu ismi kullanmayı tercih ettik.

³ Ebü'l-Hasen Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *el-Esmâü'l-ceniyye fi'l-esmâ'i'l-Hanefiyye*, thk. Abdülmuhsin Abdullâh Ahmed (Bağdad: Dîvânü'l-Vakfî's-Sünnî, 2009), 2/705; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 53; Sönmez Kutlu, "Timur Dönemi ve Sonrası Kelamî Edebiyatın Türkistan Sahası Kaynakları", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2010), 14.

Kâsânî, bu risâlesinde Hanefî-Mâtürîdî kelâm ekolünün benimsemiş olduğu inanç prensiplerini tartışmalara girmeden kısa ve öz bir şekilde ortaya koymakta ve eserin sonunda bu esasların kendisine Buhara ve Semerkand'daki üstatlarından ulaştığını kaydetmektedir. Sade ve anlaşılır bir dille kaleme alınan *el-Mu'temed*'in daha çok genel halk kitlesi ile başlangıç seviyesindeki ilim talebelerine hitap ettiği söylenebilir. Kâsânî gibi Hanefî fıkhı açısından oldukça önemli bir âlim tarafından kaleme alınmış olmasına rağmen bu eserin bugüne kadar pek tanınmadığı ve yazmalarının da yaygınlık kazanmadığı anlaşılmaktadır. Bu makale, ulaşılabildiğimiz altı yazma nüshasından hareketle *el-Mu'temed*'in tahkikli neşrini⁴, tercümesini ve kısa bir tahlilini içermektedir. Bu çalışmanın Mâtürîdî akaid literatürüne katkı sağlamasını ummaktayız.

A. İNCELEME

1. Müellifin Hayatı

1.1. Gençliği ve İlim Tahsili

Hanefî fıkhnın önde gelen isimlerinden olan ve “melikü'l-'ulemâ” (âlimlerin sultanı)⁵ lakabıyla meşhur olan Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed

⁴ Üzerinde çalışmalarımızın devam ettiği süreçte eserin üç yazma nüshası (İrlanda, Kudüs ve Şam nüshaları) dikkate alınarak ilk defa tahkikli neşri gerçekleştirilmiştir. Geniş bir dirâse kısmına sahip olan bu çalışmada eser açıklayıcı dipnotlarla zenginleştirilmiştir. Ancak nüsha farklılıklarına yeterli ölçüde yer verilmediği anlaşılmaktadır. Bk. Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad*, thk. Ekrem Muhammed İsmâîl (Amman: Dâru'n-Nûri'l-Mübîn, 2021). Ayrıca eser, ulaşıldığına göre Fransa nüshası dikkate alınarak Özbekçe tercümesiyle birlikte Shovosil Ziyodov ve Alouddin Hofiy tarafından 2016 yılında bir internet sitesinde yayımlanmıştır, bk. Shovosil Ziyodov - Alouddin Hofiy, “Kosoniyning E'tiqod Risolasi”, *Ahli sunna* (Erişim 19 Mart 2021) <https://ahlisunna.uz/kosoniyning-etiqod-risolasi/> Bu yayım üzerinden yapılan bir çalışma için ayrıca bk. Zamirakhon Rukhitdinovna Isakova, “‘A Tract on Faith’ Dedicated to the About of About Bakra Kasani A Confidential Source”, *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1/10 (2019), 171-175; <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/31> (Erişim 19 Mart 2021).

⁵ Mahmûd b. Süleymân el-Hanefî el-Kelevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, thk. Saffet Köse vd. (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 1438/2017), 2/364, 489. Onun ayrıca “Kâsân emîri” (emîru Kâsân) lakabıyla anıldığı da görülmektedir. Bk. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 10/4347; Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. Ali b. İbrâhîm b. Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre fî zikri ümerâ'i'ş-Şâm ve'l-Cezîre*, thk. Yahyâ Zekerıyyâ Abbâre

el-Kâsânî, nisbesinde de yer aldığı üzere Fergana havzasında yer alan Seyhun nehrinin kuzeyindeki Kâsân'da⁶ dünyaya gelmiştir.

Hayatının ilk yıllarını Buhara'da geçiren Kâsânî, burada Pezdevî kardeşler ile Ebü'l-Mu'în en-Nesefî'nin (öl. 508/1114) öğrencisi olan⁷ meşhur âlim Alâeddin Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî'den⁸ (öl. 539/1144) eğitim almış, ondan *Tuhfetü'l-fukahâ'* ve *Şerhu't-Te'vilât* gibi eserlerinin yanı sıra usûl-fürû ilimlerine dair başka eserler de okumuştur.

Kâsânî, hocası Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ'* isimli meşhur eserinden etkilenerek *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'* başlığıyla mufassal bir fûru-i fıkıh kitabı kaleme almış ve hocasının yine bir fıkıhçı olan kızı Fâtıma ile evlenmiştir.⁹ Bu durum onun ilgili dönem yazarları tarafından "*Tuhfe'sini şerhetti, kızıyla evlendi*" şeklindeki meşhur bir sözle anılmasına vesile olmuştur.¹⁰ Bu

(Dımaşk: Menşûrâtü Vizâratî's-Sekâfe, 1991), 1/268. Bu ifade, Kâsânî'nin idareci bir aileden geldiğine ya da idari bir görevde bulunduğuna işaret etmek için kullanılmış olabilir.

⁶ Kâsân, tarihçilerin belirttiklerine göre Şaş (Taşkent) şehrinin doğu yönünde, muhkem kalesi olan, kapısı Seyhun nehrinin kenarındaki Ahsîkes vadisine açılan bir şehirdir. Bk. Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî (Haydarabad: Meclisü Dâireti'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1382/1962), 11/18; Şihâbüddin Ebü Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1995), 4/430.

⁷ Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr*, 2/364; Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî, Alâeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/470.

⁸ Alâeddin es-Semerkandî döneminin önemli Hanefî-Mâtürîdî âlimlerinden biridir. Onun fıkıh ilminin fûrûna dair yazdığı *Tuhfetü'l-fukahâ'sı*, Semerkand Hanefî-Mâtürîdî usûl ekolünün tezlerini temellendirmek için kaleme aldığı *Mizânü'l-usûl fi netâ'ici'l-ukûl'ü* ve hocası Ebü'l-Mu'în en-Nesefî'nin İmâm Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân'ı* tahrir ettiği derslerinden oluşturduğu *Şerhu Te'vilâtü'l-Kur'ân'ı* bu ekol açısından oldukça mühim eserlerdir.

⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 10/4347-4348.

¹⁰ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudniyye*, 2/244; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 328. Bu eserin Fâtıma'nın mehri olduğu da söylenmiştir. Bk. Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr*, 2/366. Çağdaş araştırmacıların bu eserin *Tuhfe'nin* şerhi olmadığı, aksine müstakil bir fûru-i fıkıh eseri olduğuna dair değerlendirmeleri için bk. Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* (Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2013), 84-85; Halit Ünal, "Bedâi'u's-sanâi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/294.

evlilik sonrası her üçünün de fakih olması nedeniyle verilen bazı fetvalarda üçünün de imzası yer almıştır.¹¹

1.2. İlmî Seyahatleri

İbnü'l-Adîm'in, yanında sürekli mızrak taşıyan ve izzet-i nefis sahibi celâdetli bir kişi olarak kendisinden bahsettiği¹² Kâsânî, Buhara'daki ilim tahsili ve ikametinin ardından Anadolu, Halep ve Dımaşk gibi bölgelere seyahat etmiştir.

Bunlar arasında Kâsânî'nin Türkiye Selçuklu Devleti'nin payitahtı olan Konya'ya yaptığı ziyaret meşhurdur. O, burada dönemin Selçuklu sultanı¹³

¹¹ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, 2/278; Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr*, 2/364. Nusrettin Bolelli bu durumu "Evlilikten sonra Kâsânî'da aynı evde oturan baba-kız-damat tabii bir fetva heyeti oluşturdu." şeklinde ifade etmiştir. Nusrettin Bolelli, "Fâtıma bint Alâeddin es-Semerkindiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/225.

¹² Kâsânî'nin yalnızca ata bindiği ve "Güçlü hayvana (*fahl*) ancak yiğit kişi (*fahl*) biner." dediği nakledilmiştir. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 10/4348, 4351. Kâsânî'nin bu sözünün Türk kültüründe yerleşik bir anlayış olan at ile er/yiğit kişi arasındaki irtibatı anımsatan bir durum olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Türk lehçelerinde "At, at ise murat yiğidin.", "At yiğidin can yoldaşı." ve "Er, at belinde ölür." gibi birçok atasözü bulunur. Bk. Ensar Alemdar, "Bir Derleme Örneği Olarak Atalar Sözü Mecmuası'nda At", *Kırklareli Üniversitesi, 2009'dan 2019'a 10. Yıl Hatıra Kitabı: Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü*. ed. Yakup Yılmaz (İstanbul: Akademik Kitaplar, 2019), 102-173.

¹³ Osman Turan söz konusu sultanın II. Kılıçarslan (salt. 1155-1192) olduğunu belirtmiştir. Turan, Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın vezirinin Kâsânî'yi Nureddin Zengî'ye yönlendirmesini Zengî'nin felsefeye temayülü olan Sultana nispetle daha dindar oluşuna bağlamaktadır. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)* (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971), 231-232; a.mlf. "Kılıç Arslan II.", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977), 6/700. Turan'ın mesele hakkında idarecilerin eğilimleri üzerinden yaptığı bu değerlendirme kanaatimizce işin arka planını tam olarak yansıtmamaktadır. Zira tabakat kitaplarında Kâsânî'nin Konya'dan uzaklaştırılma sebebi olarak onun münazaradaki hasmına olan sert tutumu gösterilmiştir. Nitekim Selçuklu sultanı da kendi huzurunda bir âlimin kırbaçlanmaya çalışılmasından rahatsız olmuştur. Aktarıldığına göre olayın devamında Kâsânî'nin cezalandırılmasını istemiş, sultanın veziri ise onun büyük bir şahsiyet olmasından dolayı (muhtemelen halkın infialinden çekinerek) cezalandırılmasının doğru olmayacağını, bunun yerine bölgeden uzaklaştırılması maksadıyla Nureddin Zengî'ye elçi olarak gönderilmesini

tarafından düzenlenen birtakım münazaralara katılmıştır. Kâsânî'nin Şa'rânî nisbeli bir fakihle "her müçtehidin isabetli olup olmadığı" meselesine dair yaptığı münazarada hasmuna karşı olan sert tavrı, onun Konya'dan uzaklaştırılmasına sebep olmuştur.¹⁴ Selçuklu sultanı tarafından Dımaşk ve Halep Atabegi olan Nûreddin Mahmûd Zengî'ye (salt. 1146-1174) elçi olarak gönderilen Kâsânî, Halep'te büyük ilgi gördükten sonra buraya yerleşme kararı almıştır.¹⁵

1.3. Kâsânî'nin Döneminde Halep'teki Sosyo-Kültürel Ortam

Kâsânî, ömrünün büyük bir bölümünü Nûreddin Mahmud Zengî hükümdarlığındaki Halep'te geçirmiş ve burada vefat etmiştir. Haçlılarla mücadele eden ve ülkesinin sınırlarını genişleten Nûreddin Mahmud döneminde Halep ve çevre bölgesi, en parlak dönemlerinden birisini yaşamıştır. Adaleti ve dindarlığıyla¹⁶ tanınan Nûreddin, bölgedeki siyasi istikrarı sağlamasının yanında inşa ettirdiği ilmî kurumlar, ilme ve ilim adamlarına verdiği değer sayesinde bölgeyi ilmî ve kültürel açıdan bir cazibe merkezi haline getirmiştir. O, Halep başta olmak üzere hâkimiyeti altındaki topraklarda tarihte eşine az rastlanacak şekilde çok sayıda cami, medrese, hankah, vakıf, türbe ve bîmâristan inşa ettirmiştir.¹⁷ Onun dini koruma konusunda da gayret sahibi olduğu ve bid'at görüş sahiplerine gereken cezayı verdiği belirtilmektedir. İbnü'l-Esîr,

teklif etmiştir. Özetle, bu durumun adı anılan idarecilerin dinî siyasetlerinden ziyade münferit bir olaya hamledilmesi, tarihi kaynakların verdiği bilgilere daha da uygundur.

¹⁴ İlgili münazara hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 10/4348, 4351; Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr*, 2/487-488.

¹⁵ İbnü'l-Adîm, Selâhaddîn-i Eyyübî (salt. 1171-1193) dönemi dışında Halep'teki idarecilerin Kâsânî'ye olan teveccühünün sürekli arttığını belirtmiştir. Hatta Kâsânî vefat ettiğinde dönemin Halep yöneticisi Gâzi el-Melikü'z-Zâhir (öl. 613/1216), onun küçük yaşta yetim kalan oğlunu himayesine almıştır. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 10/4352-4353; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudniyye*, 2/246.

¹⁶ Kaynaklarda Nûreddin Zengî'nin bilgin, ibadet ehli ve zühd sahibi olduğu vurgulanır. İbnü'l-Esîr, ülkesinin zenginliğine rağmen onun zühd hayatı yaşadığını, kişisel işlerinde sadece ganimetten kendisine düşen paydan harcamada bulunduğunu, malî harcamalarda fakihlere danışıp buna göre hareket ettiğini, şeriatın yasakladığı ipek ve altın gibi şeyleri asla giymediğini aktarır. İzzeddin İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye*, thk. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât (Kâhire: Dârü'l-Kütübü'l-Hadîse, ts.), 164.

¹⁷ Zengî'nin inşa ettirdiği kurumlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bahaeddin Kök, *Nûreddin Mahmûd Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992).

onun “Biz yolları hırsızlardan, yol kesicilerden ve oradan geçenlere eziyet veren şeylerden koruyoruz. Hal böyleyken dini koruyup ona aykırı davrananlara engel olmayacak mıyız! Halbuki asıl olan odur.” dediğini aktarır.¹⁸ Hanefî fikhını iyi bildiği ve taassup sahibi olmadığı belirtilen Nüreddin Mahmud, Halep, Hama, Dımaşk ve diğer yerlerde Şafiî ve Hanefilere ait birçok medrese kurmuş; ayrıca sûfiler için ülkenin her yerinde hankahlar ve ribâtlar inşa ettirmiştir. İbnü'l-Esîr, ilim adamlarına çok değer verdiğini ve saygı gösterdiğini belirttiği Nüreddin'in, Horasan ve diğer uzak beldelerdeki birçok âlimi kendisine çektiğini kaydetmektedir.¹⁹ O, Fatımilerin etkisiyle bölgede yaygınlık kazanan Şii ve Bâtınî²⁰ nüfuzuna karşı Hânefi ve Şafiî medreseleri kurarak Sünniliğin bölgede yerleşip yayılmasını sağlamıştır. Bu anlayış, Selâhaddîn-i Eyyübî tarafından da devam ettirilmiştir.²¹ Ehl-i sünnet'e bağlılığı ile bilinen Kâsânî'nin anlayışı şüphesiz Nüreddin'in dinî politikası ile uyuşmaktaydı.

1.4. Ders Verdiği İlim Merkezleri

Gördüğü ilgi üzerine Halep'e taşınan Kâsânî, Nüreddin Zengî'nin tayiniyle buradaki çeşitli medrese ve camilerde müderrislik yapmıştır. Binası kili-se iken camiye, sonra da Nüreddin Zengî tarafından 543/1148 yılında medre-

¹⁸ İzzeddin İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir*, 173; Nüreddin Zengî'nin, kendisini zühd ehli gösterip teşbih görüşleri ortaya atan Dımaşk'daki Yûsuf b. Âdem isimli bir kişiden haberdar olunca onu yanına getirttiği, çokça taraftarı olan bu kişinin dövülmesini ve eşeğe bindirilerek şehirde gezdirilmesini emrettiği, sonra da onu Şam'dan sürgün ettiği nakledilmektedir. İzzeddin İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir*, 173-174.

¹⁹ İzzeddin İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir*, 170-171; Onun ülkesine yerleşen âlimler arasında Kâsânî'nin yanı sıra Şerefüddin b. Ebî Asrûn (ö. 585/1189), Kutbüddin en-Nisâbüri, İmâdüddin el-Kâtib el-İsfahânî (ö. 597/1201), Tâcüddin Ebü'l-Yümn el-Kindî (613/1217) gibi isimler bulunmaktadır. Bahaeddin Kök, *Nûruddin Mahmûd Bin Zengî*, 177; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyübî ve Devri* (İstanbul: İsar Yayınları, 2000), 413.

²⁰ İbn Cübeyr, 580/1184-1185 yılında ziyaret ettiği Halep'e yakın Maarrat en-Numan şehrinin arkasındaki Lübnan dağında İsmâîlî Haşhaşilerin kalelerinin bulunduğunu belirtir. Ayrıca o Dımaşk'tayken “Bu diyarda Şiilerin enteresan işleri vardır. Hatta Sünnilerden fazladır. Mezheplerine göre bu ülkeyi imar etmişlerdir. Çeşitli kollara ayrılırlar; Râfıziler, Sebbâbûn, İmâmiyye, Zeydiyye gibi. Onlar bilhassa üstünlüğe inanırlar. Bunlar arasında İsmâîliler, Nusayriler vardır” ifadelerini kullanır. İbn Cübeyr, *İbn Cübeyr Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020), 191, 211.

²¹ Bahaeddin Kök, *Nûruddin Mahmûd Bin Zengî*, 175; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyübî*, 413.

seye çevrilen ve bir Hanefî okulu olan Halâviyye Medresesi²² Kâsânî'nin burada ders verdiği ilim merkezlerinin başında gelmektedir. Buna ek olarak onun Halep ve Rakka'daki Nûriyye, Câveliyye²³ ve Haddâdiyye gibi medreselerde de derslere nezaret ettiği kaydedilmektedir.²⁴ Dolayısıyla Kâsânî, bu tedris faaliyetleriyle Mâverâünnehir Hanefî-Mâtürîdî geleneğini buraya taşıyan önemli isimlerden biri olmuş ve temsilcisi olduğu ekolün Halep merkezli olarak kökleşmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır.

1.5. İlmî Şeceresi

Çok yönlü bir Hanefî fakihî olan Kâsânî, diğer İslâmî ilimlerde de behre sahibi olan seçkin bir âlimdi. Onun hadis rivayet ettiği de bilinmektedir.²⁵ Ebû Hanîfe'nin ilmî mirasının sonraki asırlara aktarılmasında da Kâsânî'nin önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bunun işaretlerinden birisi, Ebû Mutî' el-Belhî rivayetiyle günümüze ulaşan Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber* isimli akaid risâlesinin (sonradan *el-Fıkhü'l-ebsat* olarak meşhur olmuştur) rivayet zincirinde Kâsânî'nin de bulunmasıdır. Bu rivayet silsilesi şu şekildedir:

I. Alâüddîn el-Kâsânî (öl. 587/1191) → Alâeddin es-Semerkindî (öl. 539/1144) → Ebû'l-Mu'in en-Nesefî (öl. 508/1115) → Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Ali el-Kaşğarî (öl. 484/1091-1092'den sonra) → Ebû Mâlik Nasrân b. Nasr el-Hatî → Ali b. el-Hasen b. Muhammed el-Gazzâl → Ebû'l-Hasen Ali b.

²² Kâsânî, ilmî müktesebatı hakkında dedikodular çıkması sonucunda azledilen ve Dimaşk'a giden Radyüddîn es-Serahsî'nin (öl. 571/1176) yerine bu mevkiye atanmıştır. Bk. İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra*, 1/264-272; Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmî'l-ahyâr*, 2/398-399; Şükrü Özen, "Serahsî, Radyüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/542. Bu medrese hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Esra Atmaca, *Halep'te İlmî Hayat: Memlûkler Döneminde -1250-1517-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 129-132.

²³ İbn Şeddâd'ın belirttiğine göre bu medresenin ilk müderrisi Kâsânî'dir. Onun ardından öğrencisi Halife b. Süleymân el-Kureşî buranın müderrisi olmuştur. Bk. İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra*, 1/277. Aslen Harezmlî olan Kureşî, ayrıca Atabekiyye Medresesi'nin ilk müderrisi olup bu görevini vefat ettiği 638/1241 yılına kadar sürdürmüştür, bk. İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra*, 1/272.

²⁴ İmâdüddîn el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Berku's-Şâmî*, thk. Fâlih Huseyn (Amman: Müessesetü Abdülhamîd Şümân, 1987), 5/135; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 10/4348.

²⁵ İbnü'l-Adîm, kitabında Kâsânî'nin kendi el yazısıyla yazmış olduğu cihada dair Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tavsiyelerini içeren bir hadise yer vermektedir. Bk. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 10/4349.

Ahmed el-Fârisî (öl. 330/941'den sonra) → Nusayr b. Yahyâ (öl. 268/881-2) → Ebû Mutî' el-Hakem b. Abdillâh el-Belhî (öl. 199/814) → Ebû Hanîfe (öl. 150/767).²⁶

Kâsânî'nin ilmî silsilelerinden bir başkası da Kınalızâde Ali Efendi (öl. 979/1572) tarafından Hüsâmüddîn es-Siğnâkî'nin (öl. 714/1314) *Tesdîd*'inin bir nüshasının vikaye varağına kaydedilen ve meşhur kelâm ve usûl imamlarının yer aldığı şu şeceredir.

II. Alâüddîn el-Kâsânî (öl. 587/1191) → Alâeddin es-Semerkindî (öl. 539/1144) → Ebü'l-Mu'în en-Nesefî (öl. 508/1115) → Ebû Mutî' Muhammed b. el-Fadl el-ma'rûf bi-Mekhûl en-Nesefî²⁷ → Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed er-Rüstüfağnî (öl. 345/956) → Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944) → Ebû Bekr Ahmed el-Cüzcânî (öl. III./IX. yüzyıl) → Ebû Süleymân Mûsâ el-Cüzcânî (öl. 200/816 [?]) → Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî (öl. 182/798) ve Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (öl. 189/805) → Ebû Hanîfe (öl. 150/767).²⁸

Hanefî tabakat yazarlarından olan Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî'nin (öl. 990/1582) zikrettiği bir başka ilmî silsile ise şöyledir:

III. Alâüddîn el-Kâsânî (öl. 587/1191) → Alâeddin es-Semerkindî (öl. 539/1144) → Ebû Ya'kûb Yûsuf es-Seyyârî en-Nisâbü'rî (V/XI. yüzyıl) → Ebû İshâk en-Nevkadî (öl. 434/1043 [?]) → Ebû Ca'fer el-Hinduvânî (öl. 362/973) → Ebû Bekr el-İskâf (öl. 336/947-8) → Muhammed b. Seleme (öl. 278/891) → Ebû Süleymân el-Cüzcânî (öl. 200/816 [?]) → Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (öl. 189/805) → Ebû Hanîfe (öl. 150/767).²⁹

Görüldüğü üzere Kâsânî'ye nispet edilen ilim şecerelerinin tamamında kendisinden hemen önceki halkada, kayınpederi olan Alâeddin es-

²⁶ Bk. Nu'mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müte'allim*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Kahire: Matba'atü'l-Envâr, 1368), 6, 40.

²⁷ Yazmada bu ismin yazımında bir hata olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kişinin, Ebû Mutî' Mekhûl b. el-Fadl en-Nesefî el-Hanefî (ö. 318/930) ve Muhammed b. el-Fadl (ö. 381/991) isimli âlimlerden ikincisi olması daha muhtemeldir.

²⁸ Husâmüddîn Huseyn b. Alî es-Siğnâkî, *et-Tesdîd şerhu't-Temhûd fî kavâ'idî't-tevhîd* (İstanbul: Atf Efendi Kütüphanesi, 1282), 1a.

²⁹ Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr*, 2/364, 485.

Semerkandî bulunmaktadır. İtikâdî-kelâmî yöne dair olan iki silsilede (I, II) geçtiği üzere Semerkandî'den önceki şahıs ise Mâtürîdîliği sistemleştiren meşhur âlim Ebü'l-Mu'in en-Nesefî'dir. İki silsilede (II, III) Ebü Süleymân el-Cüzcânî'nin bulunması ise Kâsânî'den Ebü Hanîfe'ye ulaşan silsilede Cüzcânîyye okulunun konumunu göstermesi açısından önemlidir. Sonuç itibariyle Kâsânî, temsilcisi olduğu Hanefî-Mâtürîdî gelenek ile geleneğin kurucusu Ebü Hanîfe arasındaki bağlantıyı mezhebinin otorite isimleri üzerinden sağlayan ilmî zincirin güçlü bir halkası olmuştur.

1.6. İlmî Kişiliği

Mezhebî aidiyeti güçlü bir Hanefî-Mâtürîdî âlimi olan Kâsânî'nin Mâverâünnehir'deki ilim mirasını Batı'ya taşıırken hem Buhara hem de Semerkand ulemasının görüşlerini Sünnîlik-Hanefîlik üst kimliğiyle tek çatı altında oluşturmaya çalıştığı söylenebilir. Bunun en açık örneği, onun çalışmamıza konu olan muhtasar itikad risâlesinde görülmektedir. Nitekim o, bu eserin sonunda "İşte bu, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın Semerkand ve Buhara'daki reislerinden temiz ve pak üstatlarımızdan bize ulaşan Ehl-i sünnet ve'l-cemâat itikadıdır." diyerek referanslarını açıkça ortaya koymuştur.

Kâsânî'nin Hanefîliğin Mu'tezile ile anılmamasına gayret gösterdiği, Mu'tezile'ye karşı oldukça sert bir tutum sergilediği belirtilmektedir.³⁰ Konya'da yaptığı münazarada hasmının "Her müçtehit isabetlidir" şeklindeki görüşü Ebu Hanîfe'ye nispet etmesi üzerine Kâsânî'nin bu görüşün Ebü Hanîfe'ye ait olmadığını, aksine Mu'tezile'nin görüşü olduğunu söylediği ve hasmını kırbaçlamaya çalıştığı aktarılmaktadır.³¹

Yine Dımaşk'a yaptığı bir ziyarette bölgenin fakihleri tarafından bir konu hakkında konuşması istenince Kâsânî, "Hocalarımızın (ashâbunâ) söz etmedikleri bir mesele hakkında konuşmam." demiş ve kendisine sorulan her meseleyi Hanefî ulemasının o konu hakkındaki ihtilafından bahsederek yanıtlamıştır. Zira ona göre ihtilaflı meselelerde Ebü Hanîfe ashabının üzerinde görüş beyan etmediği hiçbir mesele yoktur. Onun Hanefîliğe olan bu vurgusu ve karşı tarafa bir anlamda bu mezhebin üstünlüğünü hissettirmesi, muhatapla-

³⁰ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 10/4348.

³¹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 10/4348, 4351; Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr*, 2/487-488.

rının tepkisine yol açmıştır. Nitekim oradaki fakihler, onun fitne çıkarmak istediğini iddia ederek hoşnutsuz bir şekilde dağılmışlardır.³² Kaynaklarda aktarılan bu bilgilerden hareketle Kâsânî'nin Hanefiliğin hem itikadî hem de fikhî yönüne dair vukufiyetinin bulunduğu, ayrıca onun cedelci bir karaktere sahip olup kimi zaman da muhaliflerine karşı aşırı sert tutum sergilediği söylenebilir.

Kaynaklarda Kâsânî'nin ilmi yayma ve talebelere yardımcı olma hususundaki gayretinin yanında sahih bir itikad sahibi olduğu da vurgulanmıştır.³³ Ehl-i sünnet'in hak mezhep oluşu, Hanefiliğin üstünlüğü ve Mu'tezile'den ayrıştığı gibi hususlar, Kâsânî'nin münazaralarında vurguladığı konuların başında gelmektedir.

1.7. Öğrencileri

Kâsânî tedris faaliyetlerinde bulunduğu Halep'te birçok öğrenci yetiştirmiştir. Başta oğlu Mahmûd b. Ebî Bekr el-Kâsânî olmak üzere, kendisine muîdlik yapan Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî³⁴ (öl. 593/1197), İbnü'l-Ebyad lakaplı Muhammed b. Yûsuf el-Halebî³⁵ (öl. 614/1217), Ebû Abdillâh el-Vekîl el-Mağribî³⁶ (öl. 622/1225), Ömer b. Ali ed-Dârekutnî³⁷ (öl. 623/1226) ve Ebü's-Serâyâ Halife b. Süleymân el-Kureşî³⁸ (öl.

³² İbnü'l-Adîm, Kâsânî'nin bu olaydaki muhataplarının Şâfiî mezhebinin müntesipleri olduklarını belirtir. Çünkü İmâm Şâfiî'nin görüşleri arasında ashâbı tarafından benimsenmeyip onun yalnız kaldığı meseleler vardır. Şâfiî mezhebine mensup fakihler, Ebû Hanîfe'nin ashâbının delillerinin güçlüğünün ortaya çıkmasından çekindiklerinden konuşmaktan sakınmışlar, Kâsânî ise onları bu türden meseleleri tayin etmeye zorlayınca ne yapacaklarını şaşırılmışlardır. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 10/4350; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 2/245; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 328; Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmî'l-ahyâr*, 2/488.

³³ İbnü'l-Adîm, Kâsânî'nin ilerleyen yaşlarında eklem ve ayaklarını derinden etkileyen nikris (gut) hastalığına yakalandığını ve bundan dolayı yürüyememesine rağmen ders vermekten geri durmadığını kaydeder. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 10/4348, 4350.

³⁴ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 3/1029; Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Gazzî, *Tabakatü's-seniyye fi teracimi'l-hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dârü'r-Rifâ'î, 1983), 2/89.

³⁵ Kemâlüddîn Mübârek b. Ahmed el-Mevsilî İbnü's-Şa'âr, *Kalâ'idü'l-cümân fi ferâ'idü şu'arâ'i hâze'z-zamân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 5/283-284.

³⁶ el-Mevsilî, *Ukûd*, 5/281-282.

³⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Mağribî'l-Arabî, 2003), 13/745-746.

638/1241) gibi isimler onun öğrencileri arasındadır. Öğrencileri kendisinden aldıkları ilmî mirası gelecek nesillere aktarmışlardır. Nitekim onun öğrencilerinden olan Mukarrabüddîn Ebû Hafs et-Temîmî, kadim Halep'in Ballât semtinde açılan Cürdîkiyye Medresesi'nin ilk müderrisi olmuştur.³⁹

Halep'teki ilmî faaliyetleri Kâsânî'nin tanınırlığını artırmış ve buradaki tarihçiler de bu sayede onun hakkında birçok nakillerde bulunmuşlardır. Özellikle onun öğrencilerinden ders alan ve Halep tarihine dair *Buğyetü't-taleb fi târîhi Haleb* isimli bir eser yazan İbnü'l-Adîm, babası dâhil olmak üzere Kâsânî'yi gören birçok kişi yoluyla onun hakkında rivayetlere yer vermiştir.⁴⁰

1.8. Vefatı

Kâsânî, 10 Recep 587 (3 Ağustos 1191) tarihinde Halep'te vefat etmiştir. Kâsânî'nin İbnü'l-Mağribî olarak bilinen öğrencisi Ziyâüddîn, onun ölüm döşğinde iken İbrahim Sûresini okumaya başladığını, "Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar" (İbrâhîm 14/27) şeklindeki âyetin "âhirette" (*fi'l-âhira*) kısmını okuduktan sonra vefat ettiğini aktarmıştır. Kâsânî eşinin de mezarının bulunduğu Halep'teki İbrâhîm (a.s.) makamının içerisine defnedilmiştir.⁴¹ Kâsânî'nin vefatından bir hafta sonra onun Halâviyye medresesindeki kürsüsüne İbnü'l-Adîm'e de hocalık yapan İftihârüddîn Abdülmuttalib el-Hâşimî (öl. 616/1219) geçmiştir.⁴²

³⁸ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 7/3369; Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr*, 2/487.

³⁹ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra*, 1/275.

⁴⁰ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 10/4348-4353. Hatta İbnü'l-Adîm, birçok kişi aracılığıyla Kâsânî'nin kendi el yazısıyla yazmış olduğu ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah yolunda cihat etmeye dair tavsiyelerini içeren bir hadisi şu isnad silsilesi ile rivayet etmiştir:

Alâüddîn el-Kâsânî → Alâeddin es-Semerkandî → Ebû Ali el-Hasen b. Muhammed el-Buhârî → Ebû Ali el-Huseyn b. el-Hıdır en-Nesefî → Ebû Bekr Muhammed b. el-Fadl el-Kâğîdî → Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Hârisî → Ebû Muhammed b. Abdurrahmân b. İshâk es-Simmânî → İsmâîl b. Tevbe el-Kazvîni → Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî → Ebû Hanîfe → Alkame b. Mersed → İbn Büreyde → Büreyde b. el-Husayb → Hz. Peygamber (s.a.v.).

⁴¹ Her ikisinin de kabrinin başında edilen duaların kabul olunduğuna dair Halep halkı arasında yaygın bir inanış oluşmuştur. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 10/4353; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 2/245-246; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 329; Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr*, 2/488.

⁴² İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 10/4353; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra*, 1/269.

1.9. Eserleri

1. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. Kâsânî'nin sistematik yapısıyla dikkat çeken Hanefî fürû-ı fıkhuına dair meşhur eseridir.

2. *es-Sultânü'l-mübîn fî usûli'd-dîn*. Tabakat kitaplarında Kâsânî'ye bu isimle bir eser nispet edilmektedir.⁴³ Bu eserin, çalışmamıza konu olan *el-Mu'temed* olabileceği söylenmişse de buna dair net bir bilgiye sahip değiliz.

3. *el-Mu'temed mine'l-mu'tekâd (el-İ'tikâd)*. Kâsânî'nin çalışmamıza konu olan eseridir.

2. *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad* Adlı Eser

2.1. Eserin İsmi ve Müellife Nispeti

Risâlenin girişinde eser, bizzat müellifin dilinden isimlendirilmekle birlikte bu isim bazı nüshalarda “*el-Mu'temed mine'l-mu'tekad*”⁴⁴, bazılarında ise “*el-Mu'temed fi'l-mu'tekad*”⁴⁵ olarak kaydedilmiştir. Bu farklılık, iki kelimenin yazılışının birbirine benzer olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Yazma nüshalarının çoğunda ve en eski tarihli Fransa nüshasında eserin ismi “*el-Mu'temed mine'l-mu'tekad*”⁴⁶ olarak kaydedildiğinden eserin asıl isminin bu olduğu kanaatine vardık ve çalışmamızda bu ismi tercih ettik.

Çalışmamıza konu olan *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad* isimli eserin Kâsânî'ye ait olduğunu gösteren en önemli işaretlerden birisi, Kâsânî'nin öğrencilerinden ders aldığını bildiğimiz ünlü Halepli tarihçi İbnü'l-Adîm'in (öl. 660/1262) *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb* isimli eserinde “Kâsânî, itikadının ba-

⁴³ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 2/245; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 328; Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr*, 2/487; Kâtib Çelebi, *Sülemü'l-vüsûl*, 1/89; Hayruddîn b. Mahmûd ed-Dîmeşkî ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 5. Basım, 2002), 2/70; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ ve Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/76.

⁴⁴ Fransa, İrlanda, Kudüs ve Konya nüshalarında eserin ismi bu şekilde kaydedilmektedir.

⁴⁵ Mısır ve Şam nüshaları ile Alî el-Kârî'nin Hanefî tabakatında eserin ismi bu şekilde kaydedilmektedir. Bk. Alî el-Kârî, *el-Esmâri'l-ceniyye*, 2/705.

⁴⁶ 7./13. yy. Hanefî-Mâtürîdî âlimlerinden Şihâbüddîn Fadlullah b. Hasan Türpüştî'nin (öl. 661/1363) de benzer bir isimde bir eseri bulunmaktadır. Onun Farsça kaleme aldığı “*el-Mu'temed fi'l-mu'tekad*” isimli eseri ile Kâsânî'nin itikad risâlesi arasında bir ilişki bulunmadığı anlaşılmaktadır.

şında şöyle demiştir.” diyerek *el-Mu'temed*'in başındaki şu ifadeleri aktarmış olmasındır:⁴⁷

“Allah katında, kulları doğru yola erdirmekten ve onlara razı olunan itikadı açıklamaktan –ki bu [Ehl-i] sünnet ve'l-cemâat'ın itikadıdır- daha hoşnut olunan bir amel yoktur. Zira bu itikadla iki yurdun iyiliği ve iki mahallin (dünya ve âhiret) saadeti elde edilir. Her kim bu itikada tutunursa hidayete tâbi olmuş olur. Kim de bundan saparsa dalâlete düşmüş ve taşkınlık etmiş olur.”

Ayrıca çeşitli kütüphanelerde yer alan yazma nüshalarının tamamının başında birtakım övgü ifadeleriyle birlikte “Kâsânî şöyle dedi” denilerek Kâsânî'nin dilinden aktarılmış olması, eserin ona aidiyetini desteklemektedir. En eski tarihli Fransa nüshasının, müellifin vefatına (587/1191) çok yakın bir tarih olan 591/1195 yılında istinsah edilmiş olması, bu noktada ayrıca öneme sahiptir.

Öte yandan Ali el-Kârî (öl. 1014/1605), Kâsânî'nin *es-Sultânü'l-mübîn* adındaki eserini *el-Mu'temed fi'l-mu'tekad* şeklinde de isimlendirdiğinin söylendiğini belirtir.⁴⁸ Her ne kadar bu iki isimlendirmenin aynı esere gönderimde bulunduğu hakkında kesin bir bilgiye sahip olmasak da Ali el-Kârî'nin bu ifadesi, geçmişte de *el-Mu'temed*'in Kâsânî'ye ait olduğuna dair bir kanaatin var olduğunu göstermektedir.

2.2. Eserin Muhtemel Kaynakları ve Literatürdeki Yeri

6/12. yy.'da yaşayan ve Hanefî-Mâtürîdî geleneğine son derece bağlı bir âlim olan Kâsânî, *el-Mu'temed* isimli akaid risâlesinde, Buhara ve Semerkand'daki âlimlerin benimsemiş oldukları itikadî görüşleri özlü bir biçimde açıklamayı hedeflemiştir. İlim tahsilini Buhara'da tamamlayan ve meşhur Semerkandlı âlim Alâeddin es-Semerkandî'nin en gözde öğrencisi olan Kâsânî, daha sonra Batı'ya göç ederek Anadolu'yu, Şam'ı ziyaret etmiş ve nihayet Halep'e yerleşmiştir. Kâsânî'nin böyle bir eser kaleme alarak bulun-

⁴⁷ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 10/ 4349. İbnü'l-Adîm, söz konusu ifadeleri –muhtemelen Kâsânî'nin öğrencisi olan- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Buhârî ve Nizâmüddîn Muhammed b. Atîk ed-Dibâcî'den rivayet olarak nakletmektedir. Bu durum Kâsânî'nin bu eserini ders kitabı olarak okutmuş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

⁴⁸ Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, 2/705; Leknevî de bu ifadeyi kitabında Ali el-Kârî'ye dayandırarak nakleder. Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 53.

duğu bölgede çok fazla tanınmayan Hanefî-Mâtürîdî inanç esaslarını burada-ki halka tanıtmayı hedeflediği söylenebilir.⁴⁹

Kâsânî'nin kaleme aldığı *el-Mu'temed*, her ne kadar inanç meselelerini derinlemesine inceleyen bir kelâm eseri olmayıp delillerden soyutlanmış muhtasar bir akaid risâlesi olsa da söz konusu eserin arka planında derinlikli bir kelâm sisteminin bulunduğu söylenebilir. Kâsânî'nin bu noktada beslenmiş olabileceği muhtemel kaynaklar arasında Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) *el-Akâidetüt-Tahâviyye*'si, İmâm Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'i ve *Te'vîlât*'ı, Ebü'l-Mu'in en-Nesefî'nin *Tebsratü'l-edille*'si ile *Temhîd*'i ve Ömer en-Nesefî'nin *Akâid*'i sayılabilir. Kâsânî ile aynı dönemde yaşayıp akaide dair eser yazan Hanefî-Mâtürîdî âlimler arasında *Ukûdü'l-akâid* yazarı İmâmezâde el-Buhârî (öl. 573/1177) ve *el-Emâlî* sahibi Üşî (öl. 575/1179) bulunmaktadır.⁵⁰ Ancak bu âlimlerin Kâsânî ile etkileşiminin olduğuna dair net bir bilgiye sahip değiliz.

Kâsânî'nin itikad risâlesinin, kendisinden sonraki Hânefi-Mâtürîdî akaid-*kelâm literatürüne* sınırlı da olsa etkisini görmek mümkündür. *el-Mu'temed*'in etkisini gördüğümüz eserlerden bir tanesi, Kâsânî'nin müdîliğini yapan öğrencisi Ahmed b. Muhammed Gaznevî'nin (öl. 593/1197) kelâma dair yazmış olduğu *Usûlü'd-dîn*'idir. Gaznevî, hocasının *el-Mu'temed*'deki bazı ifadelerini, isim vermeden neredeyse aynı şekilde eserinde aktarmaktadır.⁵¹

⁴⁹ Ahmet Ak, Alâüddin el-Kâsânî'yi Mâtürîdîliğin Halep ve Şam'a gelişine katkıda bulunan Hanefî âlimler arasında saymış ve el-Kâsânî'nin 543/1148 yılında Halep'e gelerek vefat edinceye kadar kırk yılı aşkın bir süre boyunca orada Hanefî-Mâtürîdîliğin yayılmasına katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Bk. Ahmet Ak, "Mâtürîdîliğin Halep ve Şam'a Gelişi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2016), 131-132.

⁵⁰ İlki eserini 560 (1164/1165) yılında Buhara'da, ikincisi ise 569'da (1173/1174) Oş'ta tamamlamıştır. Bk. Muhammed b. Ebî Bekr eş-Şerğî el-Buhârî İmâmezâde, *Ukûdü'l-akâid fi fünûni'l-fevâ'id* (Ahmed b. Ebü'l-Mü'eyyed en-Nesefî, *el-Manzûmetü'r-Râ'iyye* ile birlikte), thk. Muhammed Osman Doğan (Amman: Dâru'l-Feth, 1439/2018), 210; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. M. Şerefettin Yalıtıkaya-Kilisli Rifat Bilge (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1941), 2/1350.

⁵¹ Gaznevî, veliden şer'î hükümlerin düşmeyeceği, fâsığın ahiretteki durumu, mukallidin imanı gibi konularda Kâsânî'nin ifadelerine eserinde yer vermektedir. Bk. Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî, *Usûlü'd-dîn* (thk. Ömer Vefik el-Dâük, Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1998), 163-164, 198-199, 258-260.

Kâsânî'nin risâlesinin etkisini açık şekilde gördüğümüz bir diğer eser, Zeynüddîn er-Râzî'nin (666/1268'den sonra)⁵² *Hidâye min'l-i'tikâd* isimli *el-Emâlî* şerhidir. *el-Mu'temed*'in giriş ve sonuç kısımlarındaki ifadeleri eserinde doğrudan alıntıl原因 Râzî, Kâsânî'nin çalışmamıza konu olan risâlesini "*el-Mu'tekad ve'l-mu'temed*" şeklinde anarak onu içerisinde *es-Sevâdü'l-a'zam*, *el-Fikhü'l-ekber*, *el-Akâidetü't-Tahâviyye*, *Mûcezü Ebi'l-Leys* gibi eserlerin de bulunduğu kaynakları arasında zikretmektedir.⁵³ Râzî'nin, *el-Mu'temed*'in yaklaşık 3/5'lik kısmını eserinde aynen aktardığı anlaşılmaktadır. Ayrıca onun *el-Emâlî* şerhine ismini verirken Kâsânî'nin metninin başındaki ifadeleri kullandığı dikkat çekmektedir.⁵⁴ Dolayısıyla Kâsânî'nin itikadî görüşlerinin, sadece Cemâlüddîn el-Gaznevî'nin başını çektiği öğrencileri vasıtasıyla değil, aynı zamanda kendisinden sonra Anadolu'da bulunmuş olan Zeynüddîn er-

⁵² Rey'de doğan Türk asıllı âlim Zeynüddîn er-Râzî, ilim tahsili için Buhara ve Semerkand'a gittikten sonra muhtemelen Moğol istilasının etkisiyle Anadolu'ya gelmiş, Mısır ve Şam'ın yanı sıra Konya'da da bir müddet bulunarak 666 (1268) yılında burada Sadreddîn el-Konevî'den (öl. 673/1274) hadis icâzeti almıştır. Bk. Hüseyin Elmalı, "Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/487-488.

⁵³ Bk. Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *el-Hidâye fi usûli'd-dîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 3013), 1b. Râzî, kendisinden önceki Hanefi-Mâtürîdî kuşakların akaid-keîâm birikimini, bu metinlere dayanarak yazdığı eseri üzerinden aktararak Ehl-i sünnet inancının Anadolu coğrafyasında tanınmasına katkıda bulunmuştur. Hicri 7. asırda Ehl-i sünnet akaidinin Anadolu topraklarındaki etkisini ve yaygınlığını göstermesi açısından şu anekdot zikre değerdir: Râzî'nin hemşehrîsi olan Kübrevî şeyhi Necmeddîn-i Dâye, 620 (1223) yılında Sivas'ta Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'a takdim ettiği *Mirsâdü'l-ibâd* isimli eserinin girişinde 617'de (1220) ülkesinin Moğol istilasına maruz kalması üzerine ideal bir yurt arayışına girdiğini ima ederek nazar ve ticaret erbabına; "Ehl-i sünnet inancına mensup ahalisi olan, bid'at ve taassuptan uzak olan insanların yaşadığı ve başında âdil bir sultanın bulunduğu yer" sorulduğunda bu niteliklere sahip olarak yalnızca Anadolu'yu gösterdiklerini ifade eder. Bk. Ebû Bekr Necmüddîn-i Dâye Abdullah b. Muhammed er-Râzî, *Mirsâdü'l-ibâd*, haz. Muhammed Emin Riyâhî (Tahran: Büngah-ı Terceme ve Neşr-i Kitâb, 1352/1973), 20.

⁵⁴ Râzî, eserinin telif sebebi olarak tevhîd ehlinde bazı kişilerin kendisine gelerek "hidayet yolu üzere yürümeleri için [Ehl-i] sünnet ve'l-cemâat'ın yoluna göre bir itikad metnini şerh etmesini" kendisinden istediklerini, kendisinin de bunun üzerine Üşî'nin manzumesini esas aldığını ve onu şerh ederken sekiz temel metni kullandığını belirtir.

Râzî'nin mezkûr eseri⁵⁵ yoluyla da yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Öte yandan Kâsânî'nin vefatından (587/1191) kısa bir süre sonra *el-Mu'temed*'in bir nüshasının 591/1195 yılında Anadolu'nun en eski medreselerinden biri olduğu anlaşılan Sivas'taki Mîrânşah b. Kavurd Medresesi'nde istinsah edilmiş olması, onun Anadolu ilmî geleneğine etkisini göstermenin yanında Halep ile Anadolu coğrafyası arasındaki kültürel etkileşimin de bir örneğini yansıtmaktadır.

2.3. Eserin Üslûbu ve Genel Özellikleri

Kâsânî'nin *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad* isimli eseri, Hanefî-Mâtürîdî ekolünün benimsemiş olduğu inanç esaslarını ve prensiplerini kısa ve özlü bir şekilde ortaya koyan bir akaid risâlesidir. Bu eserinde Ehl-i sünnet itikadını bid'at ve dalâlet görüşlerinden ayırıştırarak derlediğini ifade eden Kâsânî, "Ehl-i sünnet itikadı" ifadesiyle risâlenin sonunda da belirttiği üzere Semerkand ve Buhara Hanefî imamlarının benimsemiş oldukları itikadî ve kelâmî doktrine atıfta bulunur. Bunun yanında o, mukaddimedede ezberlenmesinin kolay olması ve faydasının geniş olması amacıyla eserini kısa (muhtasar) tuttuğunu kaydeder. Dolayısıyla onun risâlesinin hedef kitesinin öncelikli olarak genel halk kitlesi ile başlangıç seviyesindeki ilim talebeleri olduğu söylenebilir. Nitekim bu amaca mâtuf olarak onun eseri gerek dil gerekse üslûp açısından oldukça sade ve anlaşılır bir yapıya sahip olmanın yanında çoğunlukla delillerden de arındırılmıştır. Kâsânî, risâlesinde mensubu olduğu itikadî-kelâmî ekolün ulûhiyyet, nübüvvet ve âhîret konularına dair görüşlerini ortaya koyarken bu görüşleri diğer mezhep ve şahısların görüşlerinden ayırttırmaya gayret etmektedir. O, ortaya koyduğu itikadî görüşleri yer yer âyet ve hadislerle desteklemekle birlikte bunların akli olarak temellendirilmesine neredeyse hiç başvurmaz. Bununla birlikte bu görüşlerin arka planında aklın ve naklin etkin olarak kullanıldığı bir sistematik kelâm sistemi bulunduğu şüphe yoktur. O, eserinde diğer mezhep ya da şahısların görüşlerine ve onların sunduğu delillere de yer vermez. Delillerden soyutlanmış olması bakımından Kâsânî'nin risâlesi, Hanefî-Mâtürîdî akaid yazım geleneği içerisinde

⁵⁵ Hacimli bir eser olan *Hidâye*'nin Türkiye kütüphanelerinde 10'u aşkın nüshasının bulunması onun Anadolu coğrafyasında rağbet gören bir kitap olduğunu göstermektedir.

yer alan İmâm Tahâvî'nin *el-Akâidetü't-Tahâviyye*'si ve Necmeddin Ömer en-Nesefî'nin *el-Akâidetü'n-Nesefiyye*'si ile benzerlik arz etmektedir.

2.4. Risâlenin Muhtevası

Kâsânî'nin eserinde ortaya koyduğu başlıca itikadî görüşler şu şekilde özetlenebilir:

I. Ulûhiyyete Dair Konular: Kâsânî, eserinin başında bazı sistematik akaid eserlerinde görülen “eşyanın hakikatinin gerçekliği”, “bilginin imkânı” ve “bilginin kaynakları” gibi meselelere yer vermez.⁵⁶ O, eserine Allah dışındaki tüm varlıkların Allah'ın mahlûku olduğunu ifade ederek başlar. Buna göre göklerdeki ve yeryüzündeki zararlı ya da faydalı olsun bütün varlık çeşitleri ile cennet, cehennem, arş, melekler gibi metafizik varlıklar, ayrıca bu varlıkların sahip olduğu tüm nitelikler Allah tarafından bir asıl ve madde olmaksızın yoktan var edilmiştir. Kâsânî, eserinde cevher-araz kavramsallaştırmasına doğrudan başvuramaz ve kelâmcıların sonlu evrenden sonsuz Yaratıcıyı ispat için sıklıkla kullandıkları hudûs deliline sistematik olarak yer vermez.

Kâsânî kulların fiillerini de yukarıda bahsedilen çerçevede değerlendirerek onların Allah tarafından yaratılmış olduklarını belirtir. O, kulların fiillerini kesb olarak isimlendirir ve kulların fiillerinin zorunlulukla değil ihtiyarî olarak meydana geldiğini ve insanın hakiki anlamda fiili sayılacağını söyler. Kâsânî'ye göre sonradan var olan her şey Allah tarafından yaratılmış olup O'ndan başka yaratıcı yoktur. Allah'ın yarattığı her şeyde, bilinsin ya da bilinmesin bir hikmet bulunur.

Kulların taat ve mâsiyet türünden fiillerinin Allah'ın rızâsı, kazâsı, kaderi, iradesi ve meşîeti ile gerçekleştiğini belirten Kâsânî, taatlerin Allah'ın rızâsı, muhabbeti ve emriyle gerçekleştiğini ancak mâsiyetlerin Allah'ın rızâsı, muhabbeti ve emriyle gerçekleşmediğini söyler. Allah'ın kulunu hidayete erdirmesi onda ihtidâ fiilini yaratması anlamına gelir. Mu'tezile'nin aslah fikrine göndermede bulunan Kâsânî, Allah'ın onun için fayda barındırsın ya da ba-

⁵⁶ Bu konuda Necmeddin Ömer en-Nesefî'nin *Akâidü'n-Nesefî*'si ve Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *el-Umdü*'si ile karşılaştırma yapmak için bk. William Cureton, *Pillar of the Creed of the Sunnites -Arapça kısım-* (London: Printed for the Society for the Publication of Oriental Texts, 1843).

rındırmasın kuluna dilediği şeyi verebileceğini, kulun maslahatını gözetmenin Allah'a vâcip olmadığını vurgular. O'na göre kulun fiiline olan istitâati (kudret), fiille birlikte var olup fiilinden önce bulunmaz. Bununla birlikte kişiyi mükellef kılan ve uygun şartların oluşması ile organların sağlıklı olmasını (selâmetü'l-esbâb ve'l-âlât) ifade eden istitâat, fiilden önce bulunur.

Kâsânî, Allah'ın sıfatları konusu üzerinde fazla durmaz. Allah Teâlâ'nın kadîm, bâkî olduğunu, O'nun varlığının bir başlangıcının ve sonunun olmadığını belirten Kâsânî, diğer varlıkların aksine Allah'ın bir organ ya da vasita olmaksızın hayat sahibi, bilen, güç yetiren, işiten, gören ve konuşan (mütekellim) olduğunu kaydeder. Zikredilen bu sıfatların, sıfâtü'l-meânî olarak isimlendirilen hayat, ilim, kudret gibi master şeklindeki formlarını da Allah'a izâfe eden Kâsânî, Mâtüridî anlayışa uygun olarak tekvin (yaratma) sıfatını da bu sıfatlar arasında sayar ve Allah'ın tüm bu sıfatlara ezelde sahip olduğunu ifade eder. Sıfatlar, Allah'ın zâtıyla kâim olup Allah sıfatlarıyla kadîmdir. Sıfatlar, Allah'ın ne ayındır ne de gayrıdır.

Mâtürîdîliği başta Mu'tezile ve Eş'ariyye olmak üzere diğer mezheplerden ayıran tekvin meselesine ayrıca değinen Kâsânî'ye göre tekvin (yaratma), kudret ve iradeden farklı müstakil bir sıfat olup mükevven (yaratılan) başkadır. Tekvin ezeli olup Allah'ın sıfatı iken mükevven hâdistir. O, Allah'ın kelâmının harf ve seslerden oluşmayıp ezeli olduğunu belirtir. Harfler ve sesler Allah'ın kelâmını ifade eder ve O'na delâlet eder. Kur'ân Allah'ın kelâmı olup yaratılmamıştır.

Eserinde selbî sıfatlara da temas eden Kâsânî, Allah Teâlâ'nın cisim, cevher ya da araz olmadığını; O'nun bir mekânda, zamanda veyahut yönlerden birinde olmasının da söz konusu olamayacağını ifade eder. Duada ellerin yukarı kaldırılması, Allah'ın yukarı yönde olması anlamına gelmeyip bu, sırf ibadet maksadıyla yapılan bir eylemdir. Allah'ın sureti de yoktur. O, zihinde tasavvur edilen şeylerin de yaratıcısıdır. Allah'ın ne zâtı yaratılmış varlıkların zâtına ne de sıfatları yaratılmış varlıkların sıfatlarına benzer.

Allah Teâlâ bir, tek ve yegânedir. O'nun ne ortağı ne de muhalifi vardır. O'ndan başka rab ve ilâh yoktur. Her varlık yaratılışıyla yaratıcısının birliğine şahitlik eder.

II. Nübüvvetle Dair Konular: Nübüvvetle ilgili konular üzerinde ayrıntılı durmayan Kâsânî, nübüvvetin imkânı, mûcize, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı, peygamberlerin vasıfları gibi meselelere de temas etmez. O, peygamberlerin ilki Hz. Âdem ile sonuncusu Hz. Muhammed arasındaki bütün peygamberlerin Allah'tan tebliğde buldukları şeylerde doğru sözlü olduklarını, onlara indirilen kitap ve sahîfelerin hak olduğunu belirtir. Hz. Muhammed Allah'ın resûlü ve elçisi olup peygamberlerin sonuncusudur. Ondan sonra bir nebî yoktur. Âhir zamanda Hz. İsâ nüzûl ettiğinde onun şeriatına tabi olur ve onun şeriatına davette bulunur. Hz. Peygamber'in semada Allah'ın dilediği yere mi'racı, bedeniyle Mekke'den Beytülmakdis'e yolculuğu (isrâ) hakır.

Velîlerin kerametlerinin hak olduğunu belirten Kâsânî, velîlerden ibadetin sâkıt olup olmayacağı meselesi üzerinde daha fazla durur. O'na göre velînin derecesi ne kadar yüksek olursa olsun ondan farz olan ibadetlerin düşmesi söz konusu olamaz. Bu tür iddia kişiyi kâfir yapar ve dinden çıkarır. Peygamberlerden bile düşmeyen ibadetin velîlerden düşmesi düşünülemez. İbadet, kulluğun ve verilen nimetin şükrünün yerine getirilmesinin bir gereği olup velî velâyetiyle kul olmaktan ve nimet verilmiş olmaktan çıkmaz. Kâsânî'nin bu konu üzerinde daha ayrıntılı durması, yaşadığı dönemde bu tür iddiaların sıklıkla gündeme gelmesinden kaynaklanmış olabilir.

III. İmanla İlgili Meseleler: Kâsânî'nin üzerinde daha fazla durduğu meselelerden birisi de imanla alâkalı konulardır. O, imanın kalp ile tasdik olduğunu belirtir ve imanı kısaca; "Allah'ı peygamberlerine indirmiş olduğu hususlarda tasdik etmek" veyahut "peygamberleri Allah'tan tebliğ ettikleri bütün hususlarda tasdik etmek" şeklinde tarif eder.

Kâsânî, dil ile ikrarın imanın rüknü olup olmadığı konusundaki mezhep içi ihtilâfa da değinir. Mezhep imamlarının çoğunun, kişinin dilsiz olmaması durumunda dil ile ikrarı imanın rüknü saydıklarını belirten Kâsânî; Ebû Hanîfe, İmam Mâtürîdî ile kelâmcılardan bir grubun dil ile ikrarı imanın rüknü saymadıklarını ve kişinin Allah katında kalp ile tasdikle mümin sayılacağını söylediklerini kaydeder. Kâsânî'nin başta imanı kalbin tasdiki olarak tarif etmesinden hareketle onun ikinci görüşü tercih ettiği söylenebilir.

İmanda istisna câiz değildir. Ameller imandan olmayıp, imanın nişâne-ridir. İman artıp eksilmez. Mukallidin imanı geçerli olup onun imanı dünya ve âhirette kendisine fayda sağlar. Kişi iman dairesine nasıl girdiyse ancak o şekilde çıkar; başka bir ifadeyle kişi tasdikini yalanlamayla değiştirmedeği sürece imandan çıkmaz. Küçük ya da büyük günah işlemek kişiyi imandan çıkarmaz, küfre de sokmaz. Büyük günah işleyen kimse, Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi iki menzile arasında da değildir. O, âsi ve fâsık olarak isimlendirilse de ona mutlak anlamda fâsık demek doğru olmaz. Büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen kimse hakkında Allah'ın onu mutlaka cezalandıracağı ya da affedeceği söylenemez. Onun sonunda varacağı yer cennettir.

Peygamberler ya da onların müjdelediği kimseler haricinde müminlerden hiçbirinin cennetlik olduğuna şahitlik edilmez. İmanla birlikte günahın zarar vermeyeceğini söylemek doğru değildir, aksine zarar verir.

IV. Sem'iyâta Dair Konular: Her insanın tek bir eceli olup maktulün başka bir eceli yoktur. Herkes kendi rızkını yer, kimse başkasının rızkını yiyemez. Helâl ya da haram olsun kişinin yediği şey, onun rızkıdır.

Yazıcı meleklerin insanların amellerini yazması, kabir azabı, münker ve nekirin kabirdekilere sorgusu, kıyamet, ölümlerin diriltilmesi (ba's), ölümlere hayat verilmesi, cesetlerin biraraya getirilmesi (haşr), mükâfat ve cezalandırma haktr.

Cennet ehlinin Allah'ı görmesi, kıyamette kitapların okunması, hesap, mîzan, sırat, havz-ı kevser, şefaathaktır. Cennet ve cehennem yaratılmış olup yok olacak değildir, cennet ve cehennem ehli de yok olmaz. Sihir ve göz değmesi (nazar) haktr.

Hz. Peygamber'in ashabına genel anlamda muhabbet beslemek gerekir. Gerçek bir müminin kalbinde onlara dair kötülük oluşmaz.

V. İmâmet: İmâmetle ilgili meseleler üzerinde çok az duran Kâsânî, bu başlık altında yaygın olarak yer verilen imâmetin gerekliliği, imamın şartları, hilâfetin Kureyşliliği gibi konulara değinmez. O, şu hususları ifade etmekle yetinir: Hz. Peygamber'in vefatından sonra sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifeliği hak olup onlar hidayete tâbi olmuş râşid halifelerdir. Onların fazilet sıralaması, hilâfete geliş sıralaması gibidir.

2.5. Eserin Yazma Nüshaları

Kâsânî'nin *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad* isimli akaid risâlesinin, günümüze ulaşan yazma nüshaları dikkate alındığında çok fazla yaygınlaşmadığı ve kütüphanelerde nadir olarak bulunduğu anlaşılmaktadır. Araştırmalarımız neticesinde eserin bugün dünya genelinde yedi farklı kütüphanenin kayıtlarında yer aldığını tespit ettik ve bunlardan ulaştığımız altı tanesini eserin tahkikli neşrinde kullandık.⁵⁷ Tahkikli neşirde kullanılan yazma nüshalar ve özellikle şöyledir:

I. Fransa Nüshası (↔)

Bu nüsha, *Fransa Millî Kütüphanesi (Bibliothèque Nationale de France)* Arabe 825 numarada kayıtlı olan bir mecmua⁵⁸ içerisinde 321^a-324^b numaralı varaklar arasında yer almaktadır. 4 varak ve 23 satırdan oluşan nüshada ferağ kaydı yoktur. Bununla birlikte aynı müstensihin kaleminden çıkmış olduğu anlaşılan mecmua içerisindeki *Ebü'l-Leys es-Semerkandî*'ye (öl. 373/983) ait *Muhtelefü'r-rivâye* isimli eserin yazmasının sonunda ferağ kaydı bulunmaktadır. Bu ferağ kaydında söz konusu eserin Semerkandlı *Muhammed b. Ahmed b. Abdülazîz b. Abdülğaffar* tarafından Kutbüddin Melikşah'ın devleti sınırları içerisinde⁵⁹ yer alan Sivas'taki Selçuklu Mirânşah b. Kavurd Medresesi'nde, 591/1195 tarihinde çoğaltıldığı kaydedilmektedir (bk. vr. 319^b).⁶⁰ Dolayısıyla Kâsânî'nin

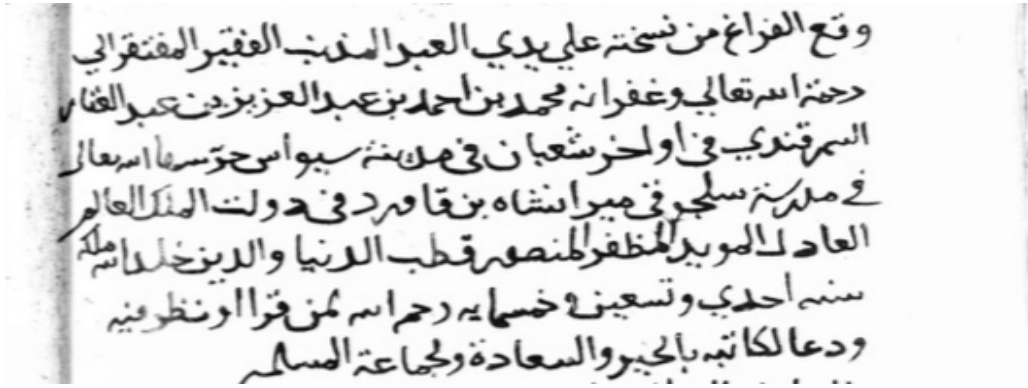
⁵⁷ Eserin ulaşma imkânı bulamadığımız bir nüshası, *Yafa İslam Kütüphanesi* kayıtlarında yer almaktadır. Bk. Mahmûd Ali Atâullâh, *Fihrisu mahtutati'l-Mektebeti'l-İslâmiyye fi Yafa* (Amman: Menşûrâtü Mecma'î'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Ürdüni, 1984), 201.

⁵⁸ Bu mecmua içerisinde yer alan eserler sırasıyla şöyledir: Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî'nin (öl. 373/983) *Muhtelefü'r-rivâye*'si, *Şâmil* isimli bir fıkah eserinden bir bölüm, Kâsânî'nin (öl. 587/1191) *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad*'ı, Kutrub b. Ahmed'in (öl. 210/825 civarı) *Kitâbu'l-Müselles*'i, Farsça iki fikhî mesele, arkasında namaz kılınması câiz olamayan kimseler hakkında kısa bir metin, miras taksimatıyla ilgili soru-cevap tarzında bir fikhî metin, bir hadis, Farsça sayı tablosu. Bk. William MacGuckin baron de Slane, *Catalogue des Manuscrits Arabes* (Paris: Imprimerie Nationale, 1883-1895), 177.

⁵⁹ Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan (1155-1192), yaklaşık 580/1184-85 yılında ülkeyi oğulları arasında paylaştırmış, büyük oğlu olan Kutbüddin Melikşah'a ise Sivas ve Aksaray kalmıştır. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 216-217; Abdülkerim Özaydın, "Kılıcarslan II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/401.

⁶⁰ Söz konusu medrese Çağrı Bey'in büyük oğlu ve Sultan Alparslan'ın ağabeyi, Kirman Selçuklularının kurucusu olan Kavurd Bey'in (salt. 1048-1073) oğlu Emirânşah tarafından yaptırılmış olmalıdır. Claude Cahen, bu yazmayı kaynak göstererek buranın Anadolu'da

eseri de bu tarihlerde istinsah edilmiş olmalıdır. Mecmua içerisinde *Alâeddin Rukâbâd el-Erzurûmî* isimli birine ait bir temellük kaydı (vr. 320^b) ile *Mahmûd b. el-Bağdânî* isimli bir şahsın doğumuyla ilgili 659/1260 yılına ait bir fevâid kaydı vardır. Ayrıca mecmuanın sonuna düşülen bir notta (vr. 339^a) eserin elde edilmesiyle ilgili birtakım bilgiler kaydedilmiştir.⁶¹ Söz konusu ferağ kaydının görseli aşağıdaki gibidir:

Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Muhtelefü'r-rivâye*, BnF, Arabe 825, vr. 320^b.

II. İrlanda Nüshası (ج)

Bu nüsha, İrlanda *Chester Beatty Kütüphanesi* 4446 numarada kayıtlı olan bir mecmua⁶² içerisinde 54^b-60^a numaralı varaklar arasında yer almaktadır. 6

kurulan ilk medreselerden biri olabileceğini belirtmektedir. Bk. Abdülkerim Özaydın, "Kavurd Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/73-74; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Basım, 2011), 217.

⁶¹ Buna göre bu mecmua, Fransa Milli Kütüphanesi'ne Paris'in en eski manastırı olan Saint-Germain-des-Près'den intikal etmiştir. Anlatıldığına göre bu kitap, Türklere karşı açılmış bir deniz savaşında şövalye Malte de Tallouët tarafından ele geçirilmiş, daha sonra kardeşi Mgr du Bois d'Orhans bu kitabı 1652 yılında Saint-Sauveur de Redon manastırına bağışlamıştır. Bk. Bibliothèque Nationale De France (Gallica), "Description" (Erişim 19 Mart 2021) <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b11000387g.r=kasani?rk=85837;2>; Fransızca metnin anlaşılmasında yardımlarını esirgemeyen Nuray Yesiroğlu'na teşekkür ederiz.

⁶² Bu mecmua içerisinde yer alan eserler sırasıyla şöyledir: Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) *Kavâidü'l-akâid*'i, Kâsânî'nin (öl. 587/1191) *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad*'ı, Evhâdüddin Ahmed İbn Ebi'l-Müeyyed en-Nesefî'nin (öl. 519/1126) *el-Manzûmetü'r-râiyye*'si, Şe-

varak ve 17 satırdan oluşan nüshanın ferağ kaydında eserin müstensihinin *Ebü'n-Nûr* künyeli *Muhammed b. Muhammed el-İhmîmî* olduğu belirtilmektedir. Nüshanın elimizde bulunan mikrofilmde istinsah tarihi silinmiş durumdadır. Ancak mecmuanın katalog kayıtlarında mecmua içerisindeki risâlelerin h. 906 tarihinde yazıldığı kaydedilmektedir.⁶³ Bu nüshada, çoğunlukla cümle başlarında olan bazı kelime ya da ifadeler silinmiş olup bu durum bu kelimelerin farklı renkteki bir mürekkeple yazılmış olmasından kaynaklanmış olabilir. Mecmuanın zahriyesinde eser ismi *Mukaddime fî usûli'd-dîn* şeklinde kaydedilmiştir.

III. Konya Nüshası (ن)

Bu nüsha, *Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Konya İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu* 2392 numarada kayıtlı bir mecmua⁶⁴ içerisinde 21^b-25^a numaralı varaklar arasında yer almaktadır. Kütüphane kataloğunda eserin ismi hatalı olarak “Mutemed fi'l-Mutekid” şeklinde kaydedilmiş olup müellif bilgisine yer verilmemiştir. 4 varak ve 21 satırdan oluşan yazmanın ferağ kaydında eserin 1086/1675 tarihinde Cebelü'l-Ahmer'de (Kızıldağ) Hüseyin b. Mustafa tarafından istinsah edildiği belirtilmektedir.

IV. Kudüs Nüshası (ق)

Bu nüsha, Filistin Diyanet İşleri Başkanlığı'na (Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye) bağlı Kudüs'te bulunan *İhyâ'ü't-Türâs ve'l-Buhûsü'l-İslâmiyye* merkezinin kütüphanesinde 342/2-m6 numarada kayıtlıdır. 4 varak ve 24-25 satırdan oluşan bu nüshada ferağ kaydı bulunmamaktadır. Nüshanın sonundaki bir hâmişte mukabele notu yer almaktadır.

refüddîn Ebü'l-Fadl İsmail b. İbrahim b. Ahmed el-Hanefî eş-Şeybânî'nin (öl. 629/1231), *Şerhu İ'tikâdu't-Tahâvî*'si, Necmüddîn Ömer en-Nesefî'nin (öl. 537/1142) *Beyânü'l-mezâhib'i*, Şihâbüddîn Ebü Hafs Ömer es-Sühreverdî'nin (öl. 632/1234) *Akîdetü's-Sühreverdî*'si, Gazzâlî'nin *Kavâidü'l-akâid*'inin ilk bölümü, İbn Cemâa'nın (öl. 819/1416) *Dercü'l-meâlî*'si.

⁶³ Arthur J. Arberry, *The Chester Beatty Library: A Handlist of the Arabic Manuscripts* (Dublin: Hodges Figgis & Co. Ltd., 1962), 5/144.

⁶⁴ Bu mecmua içerisinde sırasıyla Molla Hüseyin b. İskender el-Hanefî'nin (öl. 1084/1673) *el-Mukaddime fi'l-furû'*, Ebü'l-Meâlî el-Haddâd el-Halebî'nin (öl. [?]) *er-Risâletü'l-cihâdiyye*, Ebussuûd Efendi'nin (öl. 982/1574) *Risâle fî lafzi çebebi* ve Kâsânî'nin (öl. 587/1191) *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad* isimli risâleleri yer almaktadır.

V. Mısır Nüshası (م)

Bu nüsha, *Mısır Millî Kütüphanesi (Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye)* Tal'at Koleksiyonu 231 numarada kayıtlı bir mecmua içerisinde 103-109 numaralı sayfalar arasında yer almaktadır. 4 varak ve 21 satırdan oluşan bu nüshada ferağ kaydı yoktur. Başlıkta ve metnin içinde eserin ismi diğer nüshalardan farklı olarak *el-Mu'temed fi'l-mu'tekad* olarak kaydedilmiştir. Her ne kadar mecmua içerisindeki diğer yazmalara muttali olup karşılaştırma imkânı bulamasak da mecmua içerisinde yer alan diğer iki risâleden birinin 1181/1767'de diğerinin ise 1183/1769 yılında istinsah edildikleri katalog kayıtlarında kaydedildiğinden Kâsânî'nin eseri de bu tarihler civarında istinsah edilmiş olabilir.⁶⁵

VI. Şam Nüshası (ش)

Bu nüsha, Şam'da bulunan *Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye Kütüphanesi* 284 numarada kayıtlı bir mecmua içerisinde 19^b-22^b numaralı varaklar arasında yer almaktadır. 4 varak ve 22 satırdan oluşan yazmada ferağ kaydı yoktur. Eserin ismi metin içinde diğer nüshalardan farklı olarak *el-Mu'temed fi'l-mu'tekad* olarak kaydedilmiştir. Kütüphane kataloğunda bu yazma *es-Sultânü'l-mübîn fi usûli'd-dîn* ismiyle anılsa da neden bu ismin tercih edildiği hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Kütüphane kataloğunda bu mecmua içerisinde ayrıca müellifi meçhul *Risâle fi'l-va'z* ve *Risâle fi iftirâki'l-mezâhib* isimli iki yazmanın daha bulunduğu ve bu mecmuanın *Mektebetü'l-Hasenî* den geldiği kaydedilmektedir.⁶⁶

3. Tahkikte Takip Edilen Yöntem

Tahkikli neşirde büyük ölçüde İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES) benimsenmiştir. Eserin tahkikinde daha önce özelliklerine yer verilen ve her birini değerli gördüğümüz altı yazma nüsha kullanılmıştır. En eski tarihli olup aynı zamanda en az hataya sahip olduğunu düşündüğümüz Fransa nüshası tahkikte esas alınmakla birlikte, hatalı olduğu ya da daha doğrusunun

⁶⁵ Bk. Al-Furqan Islamic Heritage Foundation (al-Furqan), "Manuscripts in Collection" (Erişim 19 Mart 2021) https://digitallibrary.al-furqan.com/our_is_item/manid/729468/groupid/40925.

⁶⁶ Muhammed Mutî' Hâfız, *el-Müntekâ min mahtûtâti Mektebeti Mecma'il-Lugati'l-Arabiyye bi-Dimaşk* (Dimaşk: Dâru Taybe, 2015), 40; Bu yazmayı elde etmemizde desteklerini esirgemeyen Dr. Mahmud Mısıri'ye teşekkür ederiz.

bulunduğu görülen yerlerde diğer nüshalardaki kelime ya da ifadeler tercih edilerek bunlar dipnotta belirtilmiştir. Böylelikle altı nüshadan hareketle müellifin elinden çıkmış olan nüshaya en yakın metnin oluşturulması hedeflenmiştir. Eser, tarafımızdan ilâhiyyât, nübüvvât, sem'ıyyât, iman ve imâmet olmak üzere beş ana bölüme ayrılmış ve bazı alt başlıklar ilave edilip bunlar köşeli parantez [] içerisinde gösterilmiştir. Metin içerisinde geçen âyetler ﴿ ﴾, hadisler ve diğer nakiller « » işareti içerisinde verilmiş, ayrıca kaynakları gösterilmiştir. Kelimelerin yazımında günümüz Arapça yazı ve imlâ kuralları esas alınmış, yazma eserlerde görülen yaygın yazım farklılıkları ayrıca gösterilmemiştir. Okuyucuya kolaylık sağlaması açısından tarafımızca metin paragraflara ayrılmış, noktalama işaretleri eklenmiş ve okurken tereddüt edilebilecek yerlere hareke konulmuştur.

Eserin Tahkikinde İtimat Edilen Nüshaları Göstermek İçin Kullanılan Rumuzlar:

- ب : Fransa Bibliothèque Nationale de France Nüshası
- ج : İrlanda Chester Beatty Kütüphanesi Nüshası
- ق : Kudüs İhyâ'ü't-Türâs ve'l-Buhûsü'l-İslâmiyye Nüshası
- م : Mısır Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye Nüshası
- ن : Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası
- ش : Şam Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye Kütüphanesi Nüshası

Nüsha Farklılıklarını Göstermek İçin Kullanılan Rumuzlar:

- (+) : Nüshada fazlalık bulunması durumunda
- (-) : Nüshada eksiklik bulunması durumda
- (:) : Nüshada diğer nüshalara alternatif bir kelime ya da cümle bulunması durumunda
- [] : Muhakkikler tarafından metne yapılan eklemeler.

وخلص على الحرب وتشهد عشر مرات كيف يكون هذا قبيل هذا ناد
وهو ان يورد كالأمام في المعدة الذي يشهد به فليكن الشاهد
وتشهد مع الثانية وتكاف مع الإمام شهد وتشهد للسبع معه وتشهد
مع الثالثة ثم تذكر الامام ان قوله السيد فان يسيها معه وتشهد
الرابعة مع لم يسيها مع شهد وتشهد مع الخامسة مع الإمام
ويؤم اليه قضاها تسبقه فضلي وكذا تشهد مع السادسة فضلي
وكعبه اخرى وتشهد السابعة وتكاف فيها بقضها مع شهد السبع
وتشهد الثامنة ثم تذكر ان قوله السيد العروة في قضاها فان يسيها
سيرة الصلاة وتشهد التاسعة ثم يسيها مع شهد العاشرة
ثم سلم وهذه الست ثابتة في الاصل ٥

الاعتقاد للكاساني

بسم الله الرحمن الرحيم قال سبلا الشيخ الامام الاجل ابو الكامل الامام
العقدي علا الدين صدر الاسلام والسلمين ومن اجل السنة ابو
يكون مسعود بن احمد الكاشاني في حجة الله عليه وعلى سلم
معنى الزبير المودود السيد المودود والكل عود السنة عن المعاني
والله والقدوس عن الود والود المودود حجة عن الشوكية الزبير عا
عن النبي والظهير ليس خلت شريحه السراج البصير والصلوة على سيد
الانبياء واتوا الانبياء وعليهم واصحابهم الازكياء الاصبغ ٥ ويروى انه لا
تسبح عن الله تعالى من عناية العباد في سبيل الرشاد والابانة لهم
عن المرحومين من الاعتقاد وهو اعتقاد السنة والجماعة اذ هو بناء الخبر
الدوام وسعادة المؤمنين فمن تسبكه فقد شق العبد ومن جاد
عنه تضرع عريه يجمع اعتقاد السنة والجماعة صا وباعا كدر

المريض اذا وهب صداقته من زوجها معفا لا يخلو اما ان تكون ما
حبة الغرائز وغيرها من الغرائز التي يورث من مرضها ام اصاب ان كانت
غيرها حبة الغرائز تحت العبد او كانت صاحبة الغرائز ثم يورث من مرض
غيرها حبة الغرائز ايضا اما اذا كانت صاحبة الغرائز ولم تكن صاحبة الغرائز
وتكون الغائب عنها الموت كما اذا خرجت ليقول قضاها او وصا او كانت
تضع الفاتح فان يورثت او كانت في السفينة فاجتبت الامواج او كانت در
حاملها يأتها اللطيف فكيفما حكم مرض الموت لا تصح حبتها الزوجي لانها
وعينه ولا وصية الزوج لان وراثتها اذا جازت الورثة واصحابها
حظ مرض الموت وهي ان لا تطبق القيام اليها حبتها فقولها العلة
قاعده فتيلا تقدر ان تنسب لها بنفسها الامم هو في العير قبل
اذا كان الفاعل عليها الموت اما اذا طالت مرضها ولا يفتان عليها
الموت كالنائج والشفقة الزمير والقدوس بالشفقة والوق والسلم في
حالة الوجوه لا يجمع من المرضنا بل يجمع من الاصل الا اذا خبرت
بها وما يتنم من ذلك التغيير فحيث يكون مرض الموت وما علم
وقود في الجراح عينا مستائة برعا ما يورث مع جازي بل وراعي ان يترك
لعينه والاجر واليرث الغنائم في شيا ولو باع منها شاطئ
من الاجر محسبا به ولو لودت لم يكن عليه ان يرث ولو ادعاه معها ولو شرط
رعي ولادها معها اجاز استفسانا ولو شرط على الرعي ان لا يرث غيرها
معها فهو جازي يكون اجير انصاه ولو استلمه شهر الرعي لا يثابها
واد الرعي ان يرث لغيره فلو لم يرث الغنائم يقطع ولو باع شيا من
استغنى لا يرث ولو لم يرث الغنائم يقطع ولو لم يرث الغنائم يقطع
تلك الاغنام لم تحط من الاجر شي ولو لم يرث الغنائم يقطع
الاجر محسبا به لانها اجير شافع الاعتقاد على المدة لاعلى الحد ٥

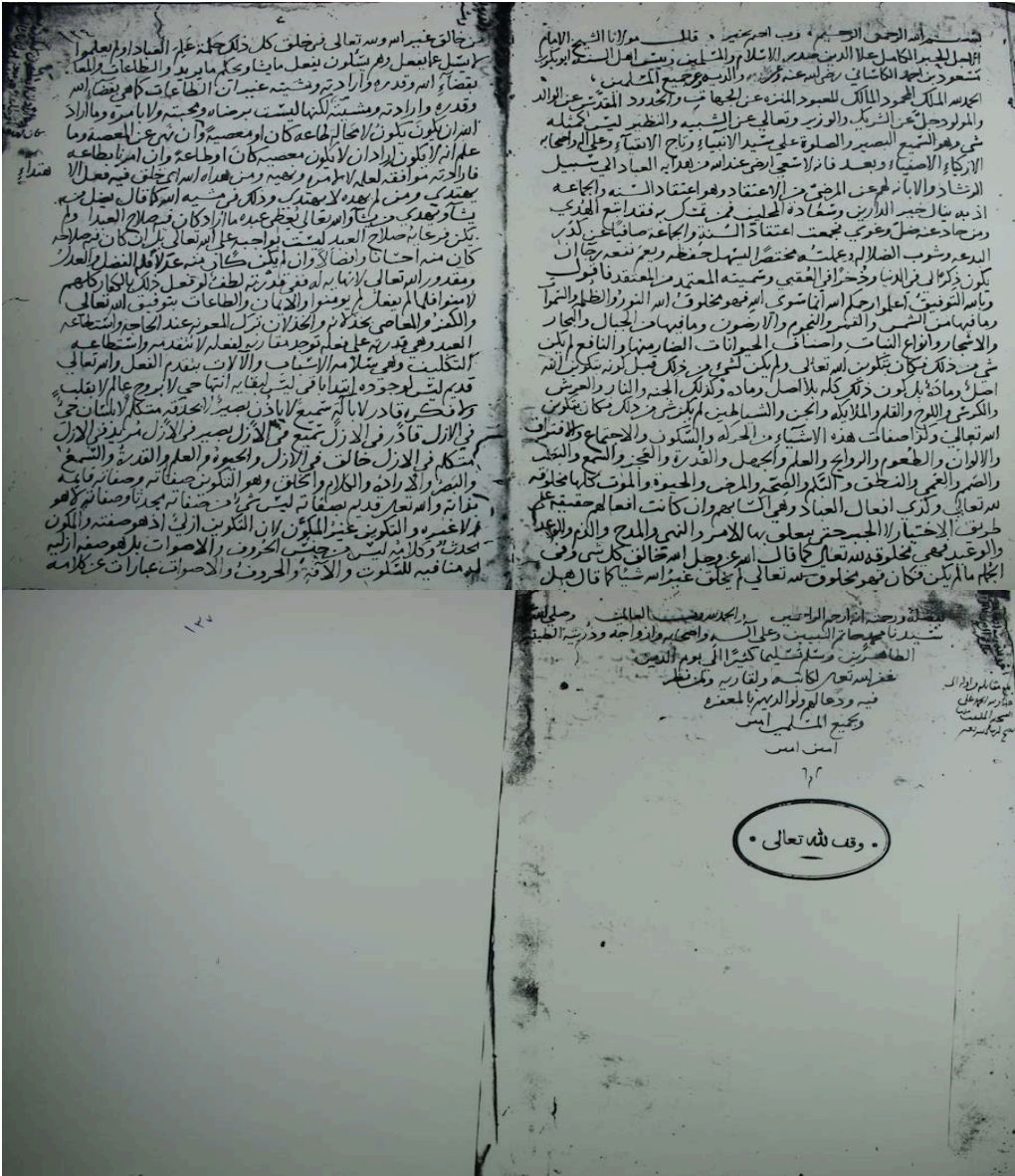
الاعتقاد للكاساني

هو منه وما الصنع بالحق فهو بايديه الطعام والجرى وعين ذلك
ومنه **السهم** فاما السهم بالفتح الزرع الحارة والعمام بالكر النبل
والنشاب والسهم بالضم الغاب النفس ومنه **الشرب** فاما الشرب
بالفتح جمع شارب من شارب واصلح واما الشرب بالكر مسيما والشرب
بالضم الشرب بعينه ومنه **الرف** فاما الرف بالفتح من الارض اخترق
فيها الزرع والرفق بالكر من الجد الذي يخرق بالجرم والرفق بالضم
المجمل والرفق ومنه **الشغل** واما الشغل بالفتح الطرب والرفق
والشغل بالضم جمع شغل ومنه **الرفاق** والرفاق بالفتح الارض والرفق
المنسبط المنصل والرفاق بالكر سجد وجدتها رقة والرفاق بالضم
خيز الرفيق ومنه **الرفق** فاما الرفق بالفتح من جملة النازل
واما عيرت بالكر من قول العرو واما عيرت بالضم في النجار استوطر
العير ومنه **الطلال** فاما الطل بالفتح والطلبة واما الطل بالكر
الشرايط المطبوخ واما الطل بالفتح الاصناف ومنه **الصرة** فاما الصرة
بالفتح الجماعة من النساء واما الصرة بالكر ليفة الباردة والصرة بالضم
عقد عليه من الورم وغيرها ومنه **الغى** والغى من الملاحة واما
الغى بالكر الغشجج والغي وهو العظم الذي يستعمل عليه وجهه والجمام
الغى ومنه **الملا** فاما الملا بالفتح والضم الواسعة واما الملا
بالكر من الغلان واما الملا اللاحة الكنان وغيرها ومنه **السط**
فاما السقط بالفتح الغل والسقط بالكر عين النار والسقط بالضم
لرذخيز فاما ومنه **القيمة** فالقيمة بالفتح ما يقبضه الاسويج
فيه واما القيمة بالكر على الارساء اعلا القام والقيمة بالضم جمع كنانة
سه وهي الموزنة ومنه **الامة** فاما الامة بالفتح الشيء الوحي يبلغ
ام الراس وهي جلوة رقيقة واما الامة بالكر التقية والغيب واما الامة
فالجماعة من الناس ٥

حق وبعده كان عيرت الخطام وانه عند خلقه حق وبعده كان عير
بن عقان ومن ابيه عند خلقه حق وبعده كان عيرت اوطالب ومن
خلقته حق وبعده كان عيرت الراشدون والهدون ومع ابيهم ومن
ترب فضله على غيره بخلافه كان افضل منه والامم بعديتها على
ابوبكر الصديق ومن ابيه عند بعده كان عيرت الفاروق ومن ابيه عند
كان عيرت في التورين ومن ابيه عند بعده كان عيرت من ابيه عند
ما لعنه من اعتقاد السنة والجماعة من استناد النبيين الطاهر
رؤسا احل السنة والجماعة ليسر قنوه فزار رحيم الله ورحم من دعا
لهم في جمع حلال الاعتقاد ولو الورد ولا سلا فتيقنا العلم حلالا
عفا وحقنا عليه بفضل وجوه ذكره فتمت

كتاب المتلف

لغرب ابن الجدي والنجدي وهو على ثبات الفاظ يشبه في الغلظ
والعني من ذلك **العير** فاما العير بالفتح ما اكثروا السهم
والعير بالكر السخنة في الصدر والعير بالضم والرحل الضيق
الغلب والعيلة الذي يجر من موم منه **السلام** فالسلام
بالفتح السلام بعينه والسلام بالكر الحجر المتوسط واحدها سلمة
مكسورة اللام وسنة مفتوحة اللام واما السلام بالضم فهو نظام
الكتف والقدم ومنه **الكلام** فاما الكلام فالكلام بعينه والكلام بالكر
الجماعات والكلام بالضم الارض الغليظة المجة فيها سحر سوده
ومنه **الجرح** فاما الجرح بالفتح والجرح بالكر العذو قوله
عليه فتم لك جرح الجرح بالضم اسم ابي امرو القيس ومنه **الذل**
فالذوق بالفتح الذل والذل بالكر السبق والذل بالضم ليس

İhyâ'ü't-Türâs ve'l-Buhûsü'l-İslâmiyye, nr. 342/2-m6, vr. 123b-124a/126b (ilk ve son sayfa).

B. TAHKİK

الاعتقاد للكاساني⁶⁷

[مقدمة المؤلف]

/ [٣٢٢و] بسم الله الرحمن الرحيم⁶⁸

{قال مولانا الشيخ الإمام الأجل، الحبر الكامل، إمام الهدى، علاء الدين، صدر الإسلام والمسلمين، رئيس أهل السنة أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاساني رحمة الله عليه، ورضي عنه وعن والديه:}⁶⁹

الحمد لله⁷⁰ الملك المعبود، المنزه عن الجهات والحدود، المقدس عن الوالد والمولود، جلّ عن الشريك والوزير، وتعالى عن الشبيه والنظير، ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ [الشورى 11/42]، والصلاة على سيد الأنبياء، وتاج الأتقياء، وعلى آله وأصحابه الأركياء الأصفياء.⁷¹

وبعد، فإنه لا سعي أرضى⁷² عند الله تعالى⁷³ إلا⁷⁴ من هداية العباد إلى سبيل الرشاد، والإبانة⁷⁵ لهم عن المرضي من الاعتقاد، وهو اعتقاد⁷⁶ السنة والجماعة؛ إذ به يُنال خير الدارين وسعادة

⁶⁷ ج ق ش - الاعتقاد للكاساني؛ م: هذه الرسالة مسماة بالمعتمد في المعتقد للإمام أبو بكر بن مسعود الكاشاني رحمه الله.

⁶⁸ ج + وبالله العناية؛ ق + رب احتم بخير؛ م + وبه نستعين، فصل في الاعتقاد؛ ش + فصل في الاعتقاد.

⁶⁹ ج: الشيخ الإمام، الحبر الكامل، علاء الدين، صدر الإسلام، ناصر السنة أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاساني رحمه الله؛ ن - قال مولانا الشيخ... عنه وعن والديه؛ ق: قال مولانا الشيخ الإمام الأجل، الحبر الكامل، علاء الدين، صدر الإسلام والمسلمين، رئيس أهل السنة أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاشاني رضي عنه وعن والديه وعن جميع المسلمين؛ م: قال الشيخ الإمام الأجل، الحبر الكامل، رئيس أهل السنة، صدر الإسلام والمسلمين أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاشاني رضي الله تعالى عنه وعن والديه؛ ش: قال الشيخ الإمام الأجل، الحبر الكامل، رئيس أهل السنة صدر الإسلام والمسلمين أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاشاني رضي عنه وعن والديه.

⁷⁰ ممسوحة في ج.

⁷¹ م: والأصفياء؛ ن - الأصفياء.

⁷² ب - أرضى. وما أثبتناه من سائر النسخ.

المحلّين، فمن تمسك⁷⁷ به فقد اتّبع الهدى، ومن حادّ عنه فقد⁷⁸ ضلّ وغوى، فجمعتُ اعتقاد السنة والجماعة صافيّاً عن كدر [٣٢٢ظ] البدعة وشوّب الضلالة، وعملته مختصراً ليسهل حفظه ويعمّ نفعه، رجاءً أن يكون ذكرًا لي في الدنيا ودُخراً في العقبى، وسمّيته⁷⁹ "المعتمد من⁸⁰ المعتقد"، فأقول وباللّٰه التوفيق:

[الإلهيات]

[إن ما سوى الله مخلوق لله]

اعلموا⁸¹ -رحمكم الله- أن ما سوى الله⁸² فهو مخلوق الله؛⁸³ النور والظلمة والسموات وما فيها من الشمس والقمر والنجوم والأرضون، وما عليها من الجبال والبحار والأشجار وأنواع النبات وأصناف الحيوانات الضارّ منها والنافع، لم يكن شيء من ذلك فكان بتكوين الله،⁸⁴ ولم يكن لشيء⁸⁵ من ذلك قبل كونه بتكوين الله⁸⁶ أصلٌ ومادّة، بل كوّن⁸⁷ ذلك كله⁸⁸ بلا أصل ولا⁸⁹ مادّة،⁹⁰

73 ن: عز وجل؛ ق - تعالى.

74 ج ن ق م ش - إلا.

75 م: والإناية.

76 م + أهل.

77 م: بمسك.

78 ق - فقد.

79 ب: سميته. وما أثبتناه من سائر النسخ.

80 م ش: في.

81 ممسوحة في ج.

82 م + تعالى.

83 ن م + تعالى.

84 ن ق م + تعالى.

85 ب ن: شيء. وما أثبتناه من ج ق م ش.

86 ن م + تعالى.

87 ن ق م: كون.

88 م: كل.

وكذلك الجنة والنار والعرش والكرسي واللوحة والقلم والملائكة⁹¹ والجن والشياطين؛ لم يكن شيء من ذلك فكان بتكوين الله،⁹² وكذا⁹³ صفات هذه الأشياء من الحركة والسكون والاجتماع والافتراق والألوان والطعوم والروائح والعلم والجهل والقدرة والعجز والسمع والصمم⁹⁴ والبصر⁹⁵ والعمي والنطق والبكم والصحة والمرض والحياة والموت كلها مخلوقة⁹⁶ الله.⁹⁷

[أفعال العباد]

وكذا⁹⁸ أفعال العباد وهي⁹⁹ أكسابهم¹⁰⁰ وإن كانت أفعالهم حقيقة على طريق الاختيار لا الجبر، حتى يتعلق بها الأمر والنهي والمدح والذم والوعد والوعيد؛ فهي¹⁰¹ مخلوقة الله¹⁰² كما قال عز وجل: ﴿اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾ [الرعد 16/13؛ الزمر 62/39].¹⁰³ وفي الجملة، ما لم يكن فكان فهو مخلوق¹⁰⁴ الله،¹⁰⁵ لم يخلق غير الله¹⁰⁶ شيئاً كما قال:¹⁰⁷ ﴿هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ﴾ [فاطر

89 ج: وله؛ ق - ولا.

90 ق: ومادة.

91 ج + والإنس.

92 ن ق م ش + تعالى.

93 ج: وكذلك.

94 ج م: والصم.

95 ن - البصر؛ ق: والسمع والبصر والصمم.

96 ج: مخلوقاً.

97 ج ق: لله؛ ن ق ش + تعالى.

98 م: وكذلك.

99 م: ونهى.

100 ن: احسابهم؛ م: اكتسابهم.

101 ج: فهو.

102 ج: لله؛ م - الله؛ ن ق ش + تعالى.

103 [الزمر، ٦٢/٣٩]

104 م ش: مخلوقة.

105 ق: لله تعالى؛ ن م ش + تعالى.

106 م + تعالى.

[3/35].¹⁰⁸ والله تعالى¹⁰⁹ في خلق كل شيء¹¹⁰ من¹¹¹ ذلك حكمة علم العباد¹¹² أو لم يعلموا، لا يُسئل عما يفعل،¹¹³ يفعل الله¹¹⁴ ما يشاء ويحكم ما يريد.

والطاعات والمعاصي¹¹⁵ بقضاء الله¹¹⁶ وقدره¹¹⁷ وإرادته ومشيتته، غير أنّ الطاعات كما هي بقضاء الله¹¹⁸ وقدره¹¹⁹ وإرادته ومشيتته فهي برضاه¹²⁰ ومحبته وأمره. والمعاصي¹²¹ بقضاء الله¹²² وقدره¹²³ وإرادته ومشيتته¹²⁴ لكنها¹²⁵ ليست برضاه¹²⁶ ومحبته¹²⁷ ولا بأمره. وما¹²⁸ أراد الله¹²⁹ أن

107 ن + تعالى؛ م + عز وجل.

108 [الفاطر، ٣/٣٥]

109 ممسوحة في ج؛ ن: عز وجل.

110 ج ن ق م ش - شيء.

111 ق - من.

112 م ش + ذلك.

113 [الأنبياء، ٢٣/٢١] | ق + وهم يسألون.

114 ج ق ش - الله؛ م - يفعل الله.

115 ن + كلها.

116 م + تعالى.

117 ن: قدرته.

118 م + تعالى.

119 ن: قدرته.

120 ن: مرضاة؛ م: برضائه.

121 ممسوحة في ج.

122 م + تعالى.

123 ن: قدرته.

124 ق - فهي برضاه ومحبته وأمره والمعاصي بقضاء الله وقدره وإرادته ومشيتته.

125 م: لكن.

126 م: برضائه.

127 ب: ولا بمحبته. وما أثبتناه من سائر النسخ.

128 ج - وما.

129 م + تعالى.

يكون يكون لا محالة طاعةً كان¹³⁰ أو معصيةً، وما أراد أن لا يكون لا يكون¹³¹ معصيةً كان أو طاعةً، هو¹³² معنى قولنا: «ما شاء الله¹³³ كان وما لم يشأ لم يكن».¹³⁴

وما¹³⁵ علم الله¹³⁶ أنه يكون أراد أن يكون طاعةً كان أو / [و٣٢٣] معصيةً¹³⁷ وإن نهي عن المعصية، وما علم¹³⁸ أنه لا يكون أراد أن لا¹³⁹ يكون معصيةً كان أو طاعةً وإن أمر¹⁴⁰ بالطاعة، فإرادته موافقة لعلمه لا لأمره ونهيه. ومن¹⁴¹ هداه الله¹⁴² أي خلق فيه فعل الاهتداء يهتدي، ومن لم يهده¹⁴³ لا يهتدي، وذلك في مشيئة الله،¹⁴⁴ كما قال:¹⁴⁵ ﴿يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾¹⁴⁶

[النحل 93/16؛ فاطر 8/35].

والله¹⁴⁷ تعالى يعطي عبده ما أراد كان فيه صلاح العبد أو لم يكن، فرعاية صلاح العبد ليست بواجبة على الله تعالى، بل إن كان فيه صلاحه¹⁴⁸ كان منه إحساناً وإفضالاً، وإن لم يكن كان منه

130 ن: كانت.

131 ن - لا يكون.

132 ج: فهو؛ ن: وهو.

133 م + تعالى.

134 هو جزء من الحديث، وانظر لكامله: سنن أبي داود، الأدب ١٠٩؛ سنن النسائي، عمل اليوم والليلة، ٧.

135 ممسوحة في ج.

136 م + تعالى.

137 ق - وما علم الله أنه يكون أراد أن يكون طاعةً كان معصية.

138 ن + الله.

139 ن - لا.

140 ق: أمرنا.

141 ممسوحة في ج.

142 ن + تعالى.

143 ج: لم يهتدي.

144 ن م + تعالى.

145 ن م + عز وجل.

146 ش: ويهتدي.

147 ممسوحة في ج.

عدلاً، فله الفضل¹⁴⁹ والعدل، ومقدور الله¹⁵⁰ لا نهاية له، ففي قدرته لطفٌ؛ لو فعل ذلك بالكفر كلهم لآمنوا، فلما لم يفعل لم يؤمنوا. والإيمان والطاعات بتوفيق الله تعالى،¹⁵¹ والكفر¹⁵² والمعاصي بخذلان¹⁵³ الله تعالى،¹⁵⁴ والخذلان: ¹⁵⁵ترك المعونة¹⁵⁶ عند الحاجة.

واستطاعة العبد وهي قدرته على فعله توجد¹⁵⁷ مقارنةً لفعله لا تتقدمه،¹⁵⁸ واستطاعة التكليف وهي سلامة الأسباب والآلات¹⁵⁹ تتقدم¹⁶⁰ الفعل.

[صفات الله]

والله تعالى¹⁶¹ قديم ليس لوجوده ابتداء، باقٍ ليس لبقائه¹⁶² انتهاء، حيٌّ لا بروح، عالم لا بقلب¹⁶³ وفكرة،¹⁶⁴ قادر لا بألة، سميع لا بأذن، بصير لا بحدقة، متكلم لا بلسان. حيٌّ في الأزل، عالم في الأزل،¹⁶⁵ قادر في الأزل،¹⁶⁶ سميع في الأزل، بصير في الأزل، مرید في الأزل، متكلم في الأزل،

148 ب م: صلاحة. وما أثبتناه من ج ن ق ش.

149 م: الفصل.

150 ممسوحة في ج؛ ن ق م ش + تعالى.

151 ش - تعالى.

152 ممسوحة في ج.

153 ج ن ق م ش: بخذلانه.

154 ج ن ق م ش: الله تعالى.

155 ممسوحة في ج.

156 ن: المعرفة؛ م: المعاونة.

157 ب م ش: يوجد. وما أثبتناه من ج ن ق.

158 م ش: يتقدمه؛ ب + وهي صفة الله تعالى لا يجوز أن يوصف العبد به، صح هامش.

159 ن: الآلات والأسباب.

160 م ش: يتقدم؛ ق: يتقدم.

161 ممسوحة في ج؛ م ش - تعالى.

162 م: في بقاءه.

163 ن - عالم لا بقلب.

164 ج م: ولا فكر؛ ق ش: ولا فكرة.

165 ن ق - عالم في الأزل.

خالق في الأزل. والحياة والعلم¹⁶⁷ والقدرة والسمع¹⁶⁸ والبصر والإرادة¹⁶⁹ والكلام¹⁷⁰ والخلق - وهو¹⁷¹ التكوين¹⁷² - صفاته، وصفاته قائمة¹⁷³ بذاته. والله¹⁷⁴ قديم بصفاته، ليس شيء من صفاته محدثاً، وصفاته لا هو ولا غيره.

والتكوين غير المكوّن لأن التكوين¹⁷⁵ أزيّ؛ إذ هو صفته، والمكوّن محدث.

وكلامه¹⁷⁶ ليس من جنس الحروف والأصوات، بل هو صفة¹⁷⁷ أزلية له¹⁷⁸ منافية للسكوت والآفة.¹⁷⁹ والحروف والأصوات عبارات عن كلامه ودلالات عليه، وأنها محدثة. والقرآن¹⁸⁰ كلام الله¹⁸¹ غير مخلوق، ويقال: القرآن مقروء بألسنتنا، مكتوب¹⁸² في مصاحفنا،¹⁸³ غير حالٍ فيها.

166 ن + عالم في الأزل.

167 ممسوحة في ج.

168 ممسوحة في ج.

169 ممسوحة في ج.

170 ممسوحة في ج.

171 ممسوحة في ج.

172 ن: تكوين؛ م: والتكوين.

173 م: قديمة.

174 ممسوحة في ج؛ ن ق م ش + تعالى.

175 ن - لأن التكوين.

176 ممسوحة في ج؛ م: والكلام.

177 ن: صفته.

178 ج - له.

179 ب: والآفات. وما أثبتناه من سائر النسخ.

180 ممسوحة في ج.

181 ن + تعالى؛ م - كلام الله.

182 ج: ومكتوب.

183 ن + محفوظ في قلوبنا.

ومعناه أن القراءة¹⁸⁴ الدالّة عليه بألستنا، والكتابة الدالّة / [٣٢٣ظ] عليه في مصاحفنا، كما يقال: ¹⁸⁵ الله تعالى مذكور بألستنا. معناه¹⁸⁶ أن الذكر الدالّ عليه بألستنا.

والله¹⁸⁷ تعالى ليس بجسم ولا جوهر¹⁸⁸ ولا عرض، ولا على مكان ولا في مكان، ولا في جهة من الجهات الستّ، ولا في زمان؛ بل كان ولا مكان ولا زمان، وهو الآن على ما كان،¹⁸⁹ لا يحويه مكان ولا¹⁹⁰ يُئليه زمان. ورفع¹⁹¹ الأيدي إلى السماء عند الدعاء تعبُّد، لا أنه¹⁹² تعالى في السماء،¹⁹³ كالتوجّه إلى الكعبة في الصلاة¹⁹⁴ ليس أنه في الكعبة، لكن الكعبة قبلّة الصلاة والسماء قبلّة الدعاء.

والله تعالى¹⁹⁵ لا صورة له، وكلّ ما تصوّر¹⁹⁶ في وهمك فالله¹⁹⁷ خالقه. والله تعالى لا يشبه شيئاً من المخلوقات بوجه من الوجوه، ولا يشبهه شيء من المخلوقات بوجه من الوجوه،¹⁹⁸ لا يشبه¹⁹⁹

184 ممسوحة في ج؛ م: القرآن.

185 ق: قال.

186 ج: ومعناه؛ ن ق م ش: ومعناه.

187 ممسوحة في ج.

188 م ش: ولا بجوهر.

189 ق + عليه، صح هامش.

190 ن - لا.

191 م ش: رفع.

192 م: لأنه.

193 ن - في السماء.

194 ن + في السماء.

195 ممسوحة في ج.

196 ن: تصوّره؛ م: يصرّو.

197 ج ن م + تعالى.

198 ق - بوجه من الوجوه.

199 ج ق: لا تشبه.

ذاته ذات المخلوقين ولا صفاته صفات المخلوقين بوجه من الوجوه، كما قال الله تعالى: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ [الشورى 11/42] أي ليس مثله شيء.

والله تعالى ²⁰¹ واحد أحد ²⁰² فرد، لا شريك ²⁰³ له، ولا ضد ²⁰⁴ ولا رب سواه، ولا إله غيره. كل ²⁰⁵ مخلوق بخلقته شاهد على أن خالقه واحد، كما قال: ﴿وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ [البقرة 2/163].

[النبوات]

ومحمد بن عبد الله ²⁰⁷ بن عبد المطلب ²⁰⁸ بن هاشم بن عبد مناف ²⁰⁹ بن قصي بن كلاب؛ ²¹⁰ رسول الله ²¹¹ وسيّد ²¹² المرسلين وإمام المتّقين وخاتم النبيّين، وقد كان قبله رُسل؛ أولهم آدم ²¹³ وآخرهم رسولنا محمد صلوات الله عليهم أجمعين، كلّهم صدقوا فيما بلّغوا عن الله تعالى، وما أنزل عليهم من الكتب والصحف كلّ ذلك كان حقاً وصدقاً. ومحمد ²¹⁴ رسول الله عليه السلام ²¹⁵ خاتم الأنبياء لا

200 ج ن ق م ش: قال عز وجل.

201 ممسوحة في ج.

202 ممسوحة في ج.

203 ممسوحة في ج.

204 ق + له.

205 ق م ش: وكان.

206 ن + عز وجل.

207 ن + صلى الله تعالى عليه وسلم.

208 ممسوحة في ج.

209 م: المناف.

210 ممسوحة في ج؛ ن + بن فهر.

211 ق م + صلى الله عليه وسلم؛ ش: عليه السلام.

212 ش: سيّد.

213 م ش + عليه السلام.

214 ممسوحة في ج.

215 ج ق: صلى الله عليه وسلم؛ ن: صلى الله تعالى عليه وسلم؛ م: عليه الصلاة والسلام.

نبيّ بعده، وإذا²¹⁶ نزل عيسى عليه السلام من السماء في آخر الزمان؛ فإنما ينزل على شريعته، ويدعو الناس إلى شريعته، ويكون كواحد من دُعاته.²¹⁷

والمعراج²¹⁸ حق، قد²¹⁹ أُسري²²⁰ بالنبي عليه السلام²²¹ بشخصه في ليلة واحدة من مكة إلى بيت المقدس، ثم عُرج به إلى السماء، إلى حيث شاء الله²²² حق.²²³

وكرامة²²⁴ الأولياء حق، يجوز أن يُظهرها الله²²⁵ على يد من يشاء²²⁶ من الصالحين من عباده. والمؤمن²²⁷ وإن علّت درجته وارتفعت منزلته وصار من جملة الأولياء لا تسقط²²⁸ عنه العبادات المفروضة في القرآن من الصلاة والزكاة والصوم²²⁹ وغيرها،/[٣٢٤و] ومن²³⁰ زعم أن من صار وليّاً ووصل²³¹ إلى الحقيقة سقطت عنه الشريعة فهو كافر ملحد،²³² لم تسقط²³³ العبادة²³⁴ عن الأنبياء

216 ممسوحة في ج.

217 م ش: رُعاه؛ وفي هامش ج: دعاة جمع داع.

218 ممسوحة في ج.

219 ج م ش: وقد.

220 ن: سري.

221 ج ق: صلى الله عليه وسلم؛ ن: عليه الصلاة والسلام.

222 ن م + تعالى.

223 ج ن ق م ش - حق، صح هامش ن.

224 ج: وكرامات.

225 م - الله؛ ج ن ق م ش + تعالى.

226 ج ق م ش: شاء.

227 م: والمؤمنون.

228 ش م: لا يسقط.

229 ن: الصلاة والصوم والزكاة.

230 ممسوحة في ج.

231 ق: وصل.

232 م ش: مَحَلَّد.

233 ن: ثم يسقط؛ ش: لم يسقط.

234 ق: العبادات.

عليهم السلام²³⁵ فكيف تسقط²³⁶ عن الأولياء! ونبي واحد أفضل من جميع الأولياء؛ ولأن العبادة وجوبها بحق²³⁷ العبادة²³⁸ أو بحق²³⁹ شكر النعمة، والولي²⁴⁰ بالولاية لم²⁴¹ يخرج عن حدّ العبادة²⁴² ولا عن كونه مُنعمًا عليه، ولقد صحَّ أنّ رسولنا²⁴³ عليه السلام²⁴⁴ صلّى حتى تورّمت قدماه²⁴⁵ فقيل له: ألم يغفر الله لك ما تقدّم من ذنبك وما تأخّر، فقال: «أفلا أكون عبدًا شكورًا».²⁴⁶

[الإيمان]

وإيمان²⁴⁷ العبد هو تصديقه بالقلب، وهو على طريق الاختصار: تصديق الله²⁴⁸ في جميع ما أنزل على رسله عليهم السلام²⁴⁹ أو تصديق رسله عليهم السلام²⁵⁰ في جميع ما بلّغوا عن الله

235 م: عليهم الصلاة والسلام.

236 ن ش: يسقط.

237 ن م ش: لحق.

238 ج ن ش ق م: العبودية.

239 ن م: لحق.

240 ممسوحة في ج.

241 م ش: لا.

242 ج ن م ش: العبودية.

243 ق م ش: رسول الله؛ ن: النبي رسولنا.

244 ج ق: صلى الله عليه وسل؛ ن: صلى الله تعالى عليه وسلم.

245 ج + صلى الله عليه وسلم.

246 صحيح البخاري، تفسير سورة الفتح 2؛ سنن ابن ماجه، إقامة الصلاة والسنة فيها 200؛ سنن النسائي، إحياء الليل 21.

247 ممسوحة في ج.

248 ج ن ق م ش + تعالى.

249 ن - عليهم السلام.

250 ن - عليهم السلام.

تعالى. ²⁵¹ ويدخل تحت هذه العبارة الإيمان بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر؛ لأن كل ²⁵² ذلك قد أنزل ²⁵³ الله ²⁵⁴ على رسله، ورسله قد بلغوا ذلك كله عن الله. ²⁵⁵

ولا خلاف أن التصديق بالقلب ركن ²⁵⁶ للإيمان ²⁵⁷ حتى لا يصير العبد مؤمناً بدونه وإن أقرّ بلسانه. واختلف المشايخ في الإقرار باللسان أنه هل ²⁵⁸ هو ركن. ²⁵⁹ فعامة المشايخ جعلوه ركناً أيضاً إذا لم يكن الرجل أخرس، وبعضهم لم يجعلوه ركناً ²⁶⁰ وقالوا: الركن هو التصديق ²⁶¹ بالقلب، ويصير العبد مؤمناً بينه وبين ²⁶² ربه بالتصديق المجرد، وإنما الإقرار باللسان دلالة عليه ليُوقف على إيمانه فيجزي ²⁶³ عليه أحكام الإيمان، وهذا مروى عن أبي حنيفة رحمة الله عليه، ²⁶⁴ وهو اختيار إمام الهدى الشيخ أبي منصور الماتريدي السمرقندي رحمة الله عليه، ²⁶⁵ وهو قول ²⁶⁶ جماعة من المتكلمين. ²⁶⁷

²⁵¹ م ش - تعالى.

²⁵² ج - كل.

²⁵³ ج: أنزل؛ م: أنزله.

²⁵⁴ ج - الله.

²⁵⁵ ج ن ق م ش + تعالى.

²⁵⁶ ن: ذكر.

²⁵⁷ ج ن ش م: الإيمان.

²⁵⁸ م - هل.

²⁵⁹ م ش + أم لا.

²⁶⁰ ق - إذا لم يكن الرجل أخرس، وبعضهم لم يجعلوه ركناً.

²⁶¹ ن + المجرد.

²⁶² م - وبين.

²⁶³ ق: فُجزي.

²⁶⁴ ق: رحمه الله؛ ش - رحمه الله عليه

²⁶⁵ ج ق: رحمه الله؛ ن - رحمه الله عليه.

²⁶⁶ ج: اختيار.

²⁶⁷ انظر: العالم والمتعلم للإمام أبي حنيفة، ص 17-18؛ كتاب التوحيد للماتريدي، ص 492، تأويلات القرآن للماتريدي، 4/227-228؛ تبصرة الأدلة لأبي المعين النسفي، 38/1.

ثم²⁶⁸ إذا وُجد من العبد الإيمان بحده وحقيقته صار العبد مؤمناً للحال حقاً على البتات²⁶⁹ من غير شك، ولا يجوز²⁷⁰ أن يقول: أنا مؤمن إن شاء الله؛ لأن الشيء بعد وجوده²⁷¹ بوجود²⁷² حده وحقيقته، فإدخال الشك في وجوده ضرب من التناقض، كالقائم يقول: أنا قائم إن شاء الله،²⁷³ والقاعد²⁷⁴ يقول: أنا قاعد إن شاء الله.²⁷⁵

والأعمال²⁷⁶ ليست من الإيمان، بل هي²⁷⁷ [٣٢٤ظ] شرائع الإيمان؛ لأن الإيمان تصديق، والأعمال ليست من التصديق في شيء، وكذا الإيمان وهو التصديق، ذاته²⁷⁸ لا يزيد ولا ينقص، والأعمال تزيد وتنقص.²⁷⁹

والإيمان والإسلام واحد؛ فكل²⁸⁰ مؤمن مسلم، وكل مسلم مؤمن.

وإيمان²⁸¹ المقلد صحيح، وهو الذي اعتقد جميع ما فرض عليه اعتقاده من حدت²⁸² العالم وقدم الصانع ووحدانيته ورسالاته²⁸³ وغير ذلك اعتقاداً جزئياً بلا شك وارتياب من غير دليل عقلي،

268 ممسوحة في ج.

269 ج ق م ن: البتات.

270 ممسوحة في ج.

271 م ش + تحقق.

272 م ش: لوجود.

273 م + تعالى.

274 م ش: وكالقاعد.

275 م + تعالى.

276 ممسوحة في ج.

277 ن: هو.

278 م ش: وأنه.

279 ش: يزيد وينقص.

280 م: وكان.

281 ممسوحة في ج.

282 م: حدوث.

283 م: ورسالته.

فهذا²⁸⁴ مؤمن، وإيمانه صحيح نافع في الدنيا والآخرة. وكلّ من دخل في رِضٍ²⁸⁵ الإيمان لا يخرج منه إلا من الباب الذي دخله، أي ما لم يبدّل التصديق بالتكذيب لا يخرج من الإيمان.

والمؤمن²⁸⁶ إذا ارتكب ذنبًا صغيرةً أو كبيرةً غير مستحلّ لها ولا مستخفّ بمن نهي عنها، بل مع اعتقاد²⁸⁷ الحرمة وخوف العقوبة ورجاء العفو؛ فهذا²⁸⁸ اسمه مؤمنٌ، لا يخرج من الإيمان ولا يدخل في الكفر، ولا يكون له منزلة بين منزلتين، ويكون بما معه من الإيمان²⁸⁹ وما²⁹⁰ أتى به من الطاعات مطيعًا، وما أتى به من المعاصي عاصيًا وفاسقًا. ولكن²⁹¹ لا يجوز أن يسمّى²⁹² فاسقًا على الإطلاق؛ لأنه مطيع من وجوه كثيرة، وإذا²⁹³ خرج من الدنيا من غير²⁹⁴ توبة وقد حُتم له على الإيمان لا يجوز أن يقال: أن الله تعالى يعاقبه لا محالة، ولا أن يقال: يعفو عنه لا محالة، بل هو في مشيئة الله تعالى، كما قال:²⁹⁵ ﴿إِنَّ اللَّهَ²⁹⁶ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ [النساء 48/4، 116] إن شاء عفا عنه بفضلته وكرمه أو ببركة²⁹⁷ ما معه من الإيمان وكثير²⁹⁸ من الطاعات أو

284 ق: وهذا.

285 بمعنى المدينة -بفتحيتين- ما حوفا. مختار الصحاح لزين الدين الرازي، «ريض».

286 ممسوحة في ج.

287 ق: اعتقاده.

288 ق: وهذا.

289 م ش + مؤمنًا.

290 م ش: وبما.

291 م ش: لكن.

292 ج - أن يستي.

293 م ش: فإذا.

294 ق: بغير.

295 ن - كما قال؛ م ش + الله تعالى.

296 ن + تعالى.

297 ش: يتركه.

298 ج: كثير.

بشفاعة محمد²⁹⁹ عليه السلام³⁰⁰ أو باستغفار الرسل والملائكة عليهم السلام لعامة المؤمنين أو بشفاعة واحد من الأخيار، وإن شاء عذّبه بقدر ذنبه ثم أخرج³⁰¹ إلى الجنة، وعاقبته الجنة³⁰² لا محالة، ولا يُخلد في النار مؤمن.

ولا يجوز أن يُشهد لأحد³⁰³ من المؤمنين بالجنة إلا الأنبياء عليهم السلام ولمن بشره النبي³⁰⁴ عليه السلام³⁰⁵ بها،³⁰⁶ ولا على³⁰⁷ أحد³⁰⁸ من المؤمنين بالنار.

ولا يجوز أن يقال: الذنب لا يضرّ مع الإيمان، بل يضرّ؛ لأنه يثبت به للحال³⁰⁹ جوازُ المؤاخذة // [٣٢٥و] عليه، وعسى لا يُعفى عنه.

[السمعيّات]

وكلّ³¹⁰ آدميّ له أجل واحد، والمقتول ميّت بأجله ليس له أجل آخر، وأجل³¹¹ الإنسان منتهى عمره.

299 ن + رسول الله.

300 ج ق: صلى الله عليه وسلم؛ ن: صلى الله تعالى عليه وسلم.

301 ن: خرج.

302 ق - وعاقبته الجنة.

303 ب: بأحد. وما أثبتناه من سائر النسخ.

304 ق: نبي.

305 ن: عليه الصلاة والسلام.

306 ن + وهم أبو بكر وعمر وعثمان وعلي وطلحة وزبير وسعد وسعيد وعبد الرحمن بن عوف وأبو عبيدة بن الجراح.

307 م ش - علي.

308 م ش: لأحد.

309 ق: في الحال؛ م: للخلل.

310 ممسوحة في ج.

311 م: اخل.

وكلّ³¹² أحد³¹³ يأكل رزق نفسه، ولا³¹⁴ يقدر أحد أن³¹⁵ يأكل رزق غيره، وكلّ من أكل شيئاً من حلال أو حرام فذلك رزقه.

وكتابة³¹⁶ الكرام³¹⁷ الكاتبين أعمال بني آدم في الدنيا حقّ.

وعذاب³¹⁸ القبر للكافرين³¹⁹ ولمن كان³²⁰ مستحقاً³²¹ لذلك من المؤمنين حقّ. والإنعام على أهل الطاعة واتّصال³²² اللّدات إلى أبدانهم في القبر حقّ، يخلق الله تعالى في الميّت في القبر ضرب³²³ حياة بقدر ما يتألّم به³²⁴ أو يتلذذ³²⁵. وسؤال³²⁶ منكر³²⁷ ونكير³²⁸ للميّت في القبر³²⁹ حقّ، يسألان الميّت عن ربّه ودينه ونبيّه.

312 ممسوحة في ج.

313 ن: واحد.

314 م ش: فلا.

315 ق - أن.

316 ب: وكتاب؛ ممسوحة في ج. وما أثبتناه من ن ق م ش.

317 ن م ش: كرام.

318 ممسوحة في ج.

319 ج ن ق م ش: للكفار؛ ن ق م ش + حق.

320 م ش - كان.

321 م: يستحق.

322 ج ن ش ق: وإيصال؛ م: وأيضا.

323 ق + من.

324 م - به.

325 م: يتلذذ.

326 ممسوحة في ج.

327 ممسوحة في ج.

328 ج + حق.

329 ن: قبره.

والقيامة³³⁰ والبعث وإحياء الموتى وحشر الأجساد والثواب والعقاب حقّ، يُحيي الله³³¹ الموتى،
 فيدخل الكفار النار ويعذبهم بها في طبقاتها، ويدخل المؤمنين الجنة فيكرمهم³³² فيها بأنواع³³³
 الكرامات³³⁴ والنعم. ودرجات³³⁵ أهل الجنة في الجنة³³⁶ تكون³³⁷ على³³⁸ التفاوت.³³⁹
 والرؤية³⁴⁰ لأهل الجنة حقّ، يرون ربهم بأعينهم من غير إدراك ولا إحاطة ولا مقابلة ولا كيفية،
 ولا على مكان ولا في مكان ولا في جهة من الجهات كما عرفوه في الدنيا.
 وقراءة الكتب يوم القيامة حقّ،³⁴¹ يؤتى المؤمن³⁴² كتابه بيمينه، والكافر بشماله أو من وراء
 ظهره.

والحساب حقّ، والميزان حقّ، والصراف³⁴³ حقّ، وحوض الكوثر حقّ،³⁴⁴ والشفاعة حقّ.
 والجنة³⁴⁵ والنار³⁴⁶ مخلوقتان لا يفنيان³⁴⁷ ولا يبیدان،³⁴⁸ وأهلهما³⁴⁹ لا يفنون ولا يبیدون.³⁵⁰

330 م: ويوم القيامة؛ ش: يوم القيامة.

331 ج ن ق + تعالى، صح هامش ج؛ م - الله.

332 ن: ويكرمهم.

333 ممسوحة في ج.

334 ممسوحة في ج.

335 ن: والدرجات.

336 ممسوحة في ج؛ ن - في الجنة.

337 ممسوحة في ج؛ م ش: يكون.

338 ممسوحة في ج؛ ق: عن.

339 ممسوحة في ج.

340 ممسوحة في ج.

341 ج: حتى.

342 ج: المؤمنين.

343 ممسوحة في ج.

344 م ش - حق.

345 ج + حق.

346 ج + حق.

والسحر³⁵¹ حقّ، أي له حقيقة. والعين حقّ، أي لها³⁵² حقيقة وتضّرّ.³⁵³
ومحبّة³⁵⁴ أصحاب رسول الله عليه السلام³⁵⁵ على العموم حقّ؛ إذ³⁵⁶ الله تعالى اختارهم
لصحبة رسوله ونبيّه ونجّيه³⁵⁷ وصفيّه وخيرته³⁵⁸ من خلقه ليكونوا³⁵⁹ أعواناً وأنصاراً له،³⁶⁰ فأعانوه
ونصروه³⁶¹ حتى وصل³⁶² هذا الدين المرضيّ ببركة سعيهم ونصرتهم إلى مشارق الأرض ومغاربها،
فمن³⁶³ كان في قلبه محبّة الله ومحبة رسوله وكان هذا الدين عزيزاً عنده؛³⁶⁴ لا ينجع في قلبه بغضهم
ولا ينطلق³⁶⁵ لسانه فيهم بالسوء.

347 ج م: تفنيان.

348 ج: ولا تبدان؛ م: ولا تبدلان؛ ش: ولا يتبدلان.

349 ج م: وأهلها.

350 م ش: ولا يتبدلون.

351 ممسوحة في ج.

352 ن: له.

353 ق: ونظر.

354 ممسوحة في ج.

355 ج ق: صلى الله عليه وسلم؛ ن: صلى الله تعالى عليه وسلم.

356 ق: أي؛ م ش: لأن.

357 ج: نجيبه.

358 م: وخيره.

359 ب ن م ش: ليكون. وما أثبتناه من ج ق.

360 ن: إليه.

361 ن: نفرجه.

362 م ش: يصل.

363 م ش: ومن.

364 ق: عنه.

365 ن: ولا ينطق؛ ش: ولا يتطلق.

[الإمامة]

وبعد وفاة رسول الله عليه السلام³⁶⁶ كان أبو بكر الصديق رضي الله³⁶⁷ عنه³⁶⁸ خليفة
 // [٣٢٥ظ] حق، وبعده كان³⁶⁹ عمر بن الخطاب رضي الله³⁷⁰ عنه خليفة حق، وبعده كان
 عثمان³⁷¹ بن عفان رضي الله³⁷² عنه خليفة حق، وبعده كان علي³⁷³ بن أبي طالب رضي الله³⁷⁴
 عنه خليفة حق، فهؤلاء الخلفاء الراشدون المهديون رضي الله عنهم.³⁷⁵

وترتيب فضلهم³⁷⁶ على ترتيب خلافتهم، كان أفضل هذه الأمة بعد نبيها³⁷⁷ صلى الله³⁷⁸ عليه
 وسلم³⁷⁹ أبو بكر الصديق رضي الله³⁸⁰ عنه، وبعده كان³⁸¹ عمر³⁸² الفاروق³⁸³ رضي الله³⁸⁴ عنه،

366 ح ق: صلى الله عليه وسلم؛ ن: صلى الله تعالى.

367 م + تعالى.

368 ممسوحة في ج.

369 ممسوحة في ج.

370 م + تعالى.

371 ممسوحة في ج.

372 م + تعالى.

373 ممسوحة في ج.

374 م + تعالى.

375 ن ش + أجمعين؛ م - الراشدون المهديون رضي الله عنهم.

376 ن: فضيلتهم.

377 ن م ش وفي هامش ب: نبينا.

378 ن + تعالى.

379 م ش - صلى الله عليه وسلم.

380 م + تعالى؛ ش - الله.

381 م - كان.

382 ب + ابن. وما أثبتناه من ج ن م ش.

383 ق: عمر بن الخطاب.

384 م + تعالى.

وبعدہ کان³⁸⁵ عثمان ذو³⁸⁶ النورین رضی اللہ³⁸⁷ عنہ، وبعدہ کان³⁸⁸ علی³⁸⁹ المرتضی³⁹⁰ رضی اللہ³⁹¹ عنہ.

[الخاتمة]

هذا ما بلغنا من اعتقاد السنة والجماعة من أستاذينا³⁹² الطيبين الطاهرين، رؤساء أهل السنة والجماعة بسمرقند وبخارى، فرحمهم³⁹³ الله³⁹⁴ ورحم من³⁹⁵ دعا لهم³⁹⁶ وجامع هذا الاعتقاد ولوالديه ولأسلافه،³⁹⁷ ثبتنا الله³⁹⁸ على هذا الاعتقاد، وختمنا عليه³⁹⁹ بفضلہ⁴⁰⁰ وجود كرمه. {تمت} ⁴⁰¹

385 م - كان.

386 ب ش: ذي؛ ج: ذا. وما أثبتناه من ن ق م.

387 م + تعالى.

388 م - كان.

389 ج: عليًا.

390 م ش - المرتضى.

391 م + تعالى.

392 ب: أستاذين؛ ن: أسانيدنا. وما أثبتناه من ج ق م ش.

393 ب: رحمهم. وما أثبتناه من سائر النسخ.

394 ق + تعالى ورضي عنهم.

395 م - ورحم من.

396 م ش: دعاهم.

397 م ش: وأسلافه؛ ج + ولكاتب هذه النسخة؛ ق + ولجميع المسلمين؛ ن + نسأل الله تعالى أن يشاء الله تعالى أن يشاء الله تعالى.

398 ن - ثبتنا الله.

399 م ش - وختمنا عليه.

400 ق + ورحمته، إنه أرحم الراحمين.

401 ن: ورحمته؛ ق - وجود كرمه؛ م ش: وكرمه؛ ج + اختم لنا بخير بفضلك ورحمتك.

C. TERCÜME

[el-Mu'temed mine'l-mu'tekad]

[Yazarın Girişi]

Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın Adıyla

Efendimiz, şeyh, değerli imam, kâmil âlim, hidayet önderi, dinin yücesi (Alâüddîn), İslâm'ın ve müslümanların öncüsü, Ehl-i sünnet'in reisi Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun, Allah ondan ve onun ana-babasından razı olsun- şöyle dedi:

Hamde lâyük hükümrân, ibadete müstahak mülk sahibi, yön ve sınırlardan münezzeh, doğmak ve doğurulmaktan uzak, ortak ve yardımcıdan müstağni, benzeri ve denginin bulunmasından yüce olan Allah'a hamd olsun. "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O her şeyi işiten ve görendir." (Şûrâ 42/11) Salât ise peygamberlerin efendisi ve takvâ sahiplerinin baş tacına, onun temiz ve pâk olan ailesine ve ashabına olsun.

İmdi; Allah katında kulları doğru yola erdirmekten ve onlara razı olunan itikadı açıklamaktan -ki bu [Ehl-i] sünnet ve'l-cemâat'ın itikadıdır- daha hoşnut olunan bir amel yoktur. Zira bu itikadla iki yurdun iyiliği ve iki mahallin (dünya ve âhiret) saadeti elde edilir. Her kim bu itikada tutunursa hidayete tâbi olmuş olur. Kim de bundan saparsa dalâlete düşmüş ve taşkınlık etmiş olur. Bu yüzden [Ehl-i] sünnet ve'l-cemâat'ın itikadını bid'at karışıklığından ve dalâlet şâibesinden arındırılmış bir şekilde derledim. Ezberlenmesinin kolay ve faydasının geniş olması için onu muhtasar tuttum. Bu eserin bana dünyada hatırlanma vesilesi, âhirette ise azık olmasını umuyorum. Onu *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad* olarak isimlendirdim. Allah'ın tevfiğiyle derim ki:

[İlâhiyyât]

[Allah Dışındaki Her Şey O'nun Yarattığıdır]

Bilin ki -Allah size merhamet etsin;- Allah dışında her şey Allah'ın yaratığıdır. Nur, zulmet, gökler ve onun içerisindeki güneş, ay, yıldızlar; yerler ve onların üzerindeki dağlar, denizler, ağaçlar, bitki çeşitleri ve hayvan sınıflarından zararlı ve faydalı olanlar. Bunlardan hiçbiri [ezelde] yok idi, Allah'ın yaratması (tekvin) ile var oldu. Bunlardan hiçbirinin Allah'ın onları yaratma-

sından önce bir aslı ve maddesi yoktu. Aksine bunların tamamının var olması bir asıl ve madde olmaksızın gerçekleşmiştir. Aynı şekilde cennet, cehennem, arş, kürsî, levh, kalem, melekler, cinler ve şeytanlardan da hiçbirisi yoktu; bunların tamamı Allah'ın yaratması ile var oldu. Yine bu varlıkların hareket, durağanlık, birleşme, ayrılma, renkler, tatlar, kokular, bilgi, cehalet, kudret, acziyet, işitme, sağırlık, görme, körlük, konuşma, dilsizlik, sıhhat, hastalık, hayat, ölüm gibi sıfatlarının tamamı da Allah tarafından yaratılmıştır.

[Kulların Fiilleri]

Kulların kesbleri hüviyetindeki fiilleri de bu kabildendir. Bu fiiller, kulların cebir değil de ihtiyar yoluyla gerçekleşen hakiki fiilleri olsa da -ki bu sayede emir, nehiy, övgü, yergi, va'd ve vaid gibi hususlara konu olur- Allah tarafından yaratılmıştır. Nitekim Allah "*Allah her şeyin yaratıcısıdır*" (Ra'd 13/16; Zümer 39/62) buyurmuştur. Genel anlamda; yok iken sonradan var olan ne varsa Allah'ın mahlûkudur. Allah'tan başkası, hiçbir şey yaratmamıştır. Nitekim Allah "*Allah'tan başka bir yaratıcı mı var!*" (Fâtır 35/3) buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın her varlığı yaratmasında kullar bunu bilsin ya da bilmesin bir hikmet vardır. O, yaptığından sorguya çekilmez. Allah dilediğini yapar ve dilediğine hükmeder.

Taatler ve mâsiyetler Allah'ın kazâsı, kaderi, iradesi ve meşîetiyledir. Ancak taatler Allah'ın kazâsı, iradesi ve meşîeti ile gerçekleşmekle birlikte aynı zamanda O'nun rızası, kaderi, muhabbeti ve emri ile gerçekleşir. Mâsiyetler ise Allah'ın kazâsı, kaderi, iradesi, meşîeti ile gerçekleşmekle birlikte O'nun rızası, muhabbeti ve emri ile gerçekleşmez. Allah'ın olmasını irade ettiği şey, ister taat ister mâsiyet olsun mutlaka gerçekleşir. O'nun olmamasını irade ettiği şey de ister taat ister mâsiyet olsun gerçekleşmez. "Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz." şeklinde ifade edilen sözümüzün anlamı da budur.

Allah, mâsiyeti yasaklasa da taat ya da mâsiyet olsun olacağını bildiği şeylerin olmasını irade eder. Yine O, taati emretse de taat ya da mâsiyet olsun olmayacağını bildiği şeylerin de olmamasını irade eder. O'nun iradesi emrine ya da yasaklamasına değil, ilmine muvâfıktır. Allah kime hidayet ederse; yani kimde hidayete erme fiilini yaratırsa, o kimse hidayete erer. Kime de hidayet etmezse o hidayete eremez. Bu, Allah'ın dilemesine (meşîet) bağlıdır. Nitekim

O, “Dilediğini dalâlette bırakır, dilediğini hidayete erdirir” (Nahl 16/93; Fâtır 35/8) buyurmuştur.

Kulun maslahatı olsun ya da olmasın Allah Teâlâ kuluna dilediği şeyi verir. Kulun maslahatını gözetmek, Allah Teâlâ’ya vâcip değildir. Bilakis eğer bunda kulun maslahatı varsa bu, Allah’ın ona ihsanı ve lutfu olur. Yoksa da O’nun adaleti olur. O, lutuf ve adalet sahibidir. Allah’ın güç yetirdiği şeylerin (maddî) sonu yoktur. Lutuf da O’nun kudretindedir. Eğer kâfirlere lutfu bulunsaydı onların tamamı iman ederdi; ancak böyle yapmayınca onlar iman etmediler. İman ve taatler Allah Teâlâ’nın başarıya ulaştırması (tevfik) ile; küfür ve mâsiyetler ise Allah Teâlâ’nın yardımsız bırakması (hızlân) ile. Hızlân, ihtiyaç halinde yardımsız bırakmaktır.

Kulun istitâati, onun fiilini yapmaya olan kudreti olup kulun fiiliyle eşzamanlı (mukârin) olarak var olur ve fiilden önce bulunmaz. Mükellefiyet istitâati (istitâatü’ t-teklif) ise sebeplerin yerli yerinde olması ve organların sağlamlığı olup fiilden önce bulunur.

[Allah’ın Sıfatları]

Allah Teâlâ kadîmdir, varlığının bir başlangıcı yoktur. Bâkîdir, bekâsının sonu yoktur. Hayat sahibidir (hayy), hayat sahibi olması ruh ile değildir. Kâdirdir, kudret sahibi olması bir vasıta (âlet) ile değildir. Sem’dir, işitmesi kulaklarla değildir. Basîrdir, görmesi göz bebeği ile değildir. Mütetekellimdir, konuşması dil ile değildir. O, ezelde hayat sahibi (hayy), ezelde bilen, ezelde kâdir, ezelde işiten, ezelde gören, ezelde irade eden, ezelde konuşan (mütetekellim), ezelde yaratandır (hâlık). Hayat, ilim, kudret, sem’, basar, irade, kelâm, halk (yaratma) –ki o tekvindir- O’nun sıfatlarıdır. Allah’ın sıfatları O’nun ne aynı ne de gayridir.

Tekvin (yaratma) mükevven (yaratılan) başkadır. Zira tekvin ezeli olup O’nun (Allah) sıfatıdır. Oysa mükevven sonradan yaratılmıştır (muhdes).

Allah’ın kelâmı harf ve ses cinsinden değildir. Aksine kelâm, Allah’ın suskunluğa (sükût) ve [dilsizlik gibi] kusurlara (âfât) aykırı olan ezeli bir sıfattır. Harf ve sesler ise O’nun kelâmının ifade biçimleridirler (ibârât) ve O’nun kelâmına delâlet etmekte olup sonradan yaratılmışlardır. Kur’ân, Allah’ın

kelâmı olup mahlûk değildir. Denilir ki: "Kur'ân dillerimizle okunmuş, mushaflarımızda oraya hulûl etmeksizin yazılmıştır." Bu söz, Kur'ân'a delâlet eden okuyuşun (kırâat) dillerimizde ve ona delâlet eden yazının (kitâbet) mushaflarda olduğu anlamına gelir. Aynı şekilde "Allah Teâlâ dillerimizde zikredilendir (mezkûr)" denilir ki, bu da Allah'a delâlet eden zikrin dillerimizde olduğu anlamındadır.

Allah Teâlâ cisim, cevher ya da araz değildir. O ne bir mekânın üzerinde ne de bir mekânın içerisinde. Ne altı yönden birinde ne de zaman içindedir. Aksine zaman ve mekân olmadığı halde Allah vardı. O, şu anda da olduğu olduğu hal üzeredir. O'nu ne mekân çevreler ne de zaman kuşatır. Dua sırasında ellerin göğe kaldırılması, Allah'ın orada olmasından dolayı değil, sırf ibadet maksadıyladır. Bu tıpkı Allah orada olmadığı halde namazda Kâbe'ye yönelmek gibidir. Şu da var ki Kâbe namazın, gök de duanın kiblesidir.

Allah Teâlâ bir suret sahibi değildir. Zihninde (vehm) tasavvur ettiğin her ne varsa Allah onun yaratıcısıdır. Allah Teâlâ yaratılmış varlıklardan birine herhangi bir yönden benzemez. Yaratılmış varlıklardan biri de O'na herhangi bir yönden benzemez. Allah'ın ne zâtı yaratılmış varlıkların zâtına, ne de sıfatları yaratılmış varlıkların sıfatlarına herhangi bir yönden benzer. Nitekim Allah Teâlâ "O'nun herhangi bir benzeri yoktur." (Şûrâ 42/11) buyurmuştur. Yani hiçbir şey O'nun benzeri değildir.

Allah Teâlâ bir (vâhid), tek (ehad) ve yegânedir (ferd). O'nun ne ortağı ne de rakibi vardır. O'ndan başka ne rab ne de ilâh vardır. Yaratılmış olan her varlık, yaratılış biçimiyle yaratıcısının bir olduğuna şahitlik eder. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "İlâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir." (Bakara 2/163).

[Peygamberlik]

Muhammed b. Abdilmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf b. Kusay b. Kilâb, Allah'ın elçisi, peygamberlerin efendisi, takvâ sahiplerinin imamı ve nebîlerin sonuncusudur. Ondandır (s.a.v.) önce de peygamberler vardı; onların ilki Hz. Âdem, sonuncusu ise peygamberimiz Hz. Muhammed'dir -Allah onların hepsine rahmet etsin-. Onların tamamı Allah Teâlâ'dan tebliğ ettikleri hususların tamamında doğru söylemişlerdir. Onlara indirilen kitapların ve sahifelerin tamamı hakır ve doğrudur. Allah'ın resulü Hz. Muhammed (a.s.) nebîle-

rin sonuncusu olup ondan sonra bir nebi yoktur. Hz. İsa (a.s.) âhir zamanda gökten indiğinde onun (Hz. Muhammed) şeriatı üzerine inecek, insanları onun şeriatına çağırarak ve onun davetçilerinden birisi gibi olacaktır.

Mi'rac haktır. Hz. Peygamber'in bedeniyle (bi-şahsihi) bir gece Mekte'den Beytülmakdis'e gece yolculuğuna çıkarılması, sonra da oradan semaya, Allah'ın dilediği yere yükseltilmesi haktr.

Velilerin kerameti haktr. Allah'ın, sâlih kullarından dilediklerinin elinde keramet göstermesi mümkündür. Derecesi yücelmiş, konumu yükseltilmiş ve [bu sayede] veliler zümresine dahil olmuş olsa bile bir müminden Kur'ân'da farz kılınan namaz, zekât, oruç vb. ibadetler sâkit olmaz. Her kim, velî olup hakikate ulaşan kimseden şer'î hükümlerin düşeceğini iddia ederse kâfir olup dinden çıkar. İbadetler peygamberlerden düşmediği halde velîlerden nasıl düşebilir! Halbuki tek bir peygamber, velîlerin tamamından üstündür. Ayrıca ibadetin gerekliliği (vücûb), kulluk yükümlülüğü ya da nimete şükür yükümlülüğü sebebiyledir. Oysa velî velâyetiyle ne kulluk yükümlülüğünden ne de kendisine nimet verilmiş olmaktan çıkmış olur. Nitekim Hz. Peygamber'in ayakları nasır tutuncaya kadar namaz kıldığı ve kendisine "Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamadı mı?" diye sorulunca da "Şükreden bir kul olmayayım mı!" diyerek cevap verdiği, doğruluğu bilinen bir husustur.

[İman]

Kulun imanı, onun [iman edilecek hususları] kalbiyle doğrulamasıdır (tasdik). Özetle iman; peygamberlerine indirdiği bütün hususlarda Allah'ı tasdik etmek ya da Allah'tan bildirdikleri bütün hususlarda peygamberleri tasdik etmektir. Bu ifadenin kapsamına Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe iman girer. Zira bunların tamamını Allah peygamberlerine indirmiş, O'nun peygamberleri de bunların tamamını Allah'tan tebliğ etmişlerdir.

Kalp ile tasdik inanın bir rüknü olduğu konusunda bir ihtilâf yoktur. Öyle ki kul diliyle ikrar etse de kalp ile tasdik olmadan mümin olamaz. Âlimlerimiz (meşâyih), dil ile ikrarın inanın rüknü olup olmadığı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Âlimlerimizin çoğu, kişinin dilsiz olması durumu dışında dil ile ikrarı inanın bir rüknü saymıştır. Onlardan bazıları ise dil ile ikrarı inanın bir rüknü saymamış ve şöyle demiştir: İmanın rüknü kalp ile tasdik olup kul

Rabbi ile kendisi arasında salt tasdik ile mümin olur; dil ile ikrar ise kulun kalp ile tasdikine delâlet eder ki böylelikle onun imanına vakıf olunur ve bunun üzerine de imanun ahkâmı ona icra edilir. Bu görüş Ebû Hanîfe'den (r.h.) rivayet edilmiştir. Hidayet önderi Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (r.h.) tercih ettiği görüş de budur. Yine kelâmcılardan bir grup da bu görüşü benimsemiştir.

İman, tanımı (hadd) ve hakikati ile bulunduğu anda kul o anda şüphe olmaksızın hakiki anlamda mümin olur. Onun "Ben inşallah müminim" demesi câiz değildir. Çünkü bir şey tanımı ve hakikati ile var olduktan sonra onun varlığı hakkında şüphe ileri sürmek bir nevi çelişkidir. Ayakta olanın "Ben inşallah ayaktayım", oturanın "Ben inşallah oturuyorum" demesinde olduğu gibi.

Ameller imandan değildir. Aksine ameller imanun nişaneleridir (şerâi'). Zira iman tasdiktir. Ameller bir şeyin tasdikiyle ilgili değildir. Tasdik olan iman da böyledir. İmanun kendisi artıp eksilmez, oysa ameller artıp eksilir.

İman ve İslâm birdir. Her mümin müslüman, her müslüman da mümin-dir.

Mukallidin imanı geçerlidir (sahîh). Mukallit; "âlemin sonradan yaratılmış olduğu, Yaratıcı'nın kadîm ve bir olduğu, elçiler gönderdiği gibi kendisine farz kılınan hususların tamamına" aklî bir delil olmaksızın, şüphe ve tereddüt olmadan kesin bir şekilde inanan kimsedir. Böyle bir kimse mümindir. Onun imanı geçerli (sahîh) olup kendisine dünyada ve âhirette fayda sağlar. Her kim İslâm dairesine girmişse ancak girdiği yoldan çıkabilir. Yani tasdikini yalanlamayla değiştirmeyen kimse imandan çıkmaz.

Bir mümin helâl saymaksızın ya da yasaklayanı hafife almaksızın, aksine haramlığına inanarak, cezasından korkarak ve affedilme umuduyla -ki böyle bir kimsenin ismi mümindir- küçük ya da büyük bir günah işlediğinde imandan çıkmaz, küfre de girmez. O iki konum (iman ve küfür) arasındaki bir konumda da olmaz. O, imanı ve yerine getirdiği taatlerle itaatkâr, işlediği mâsiyetlerle isyankâr (âsî) ve fâsik olur. Ancak onun mutlak olarak "fâsik" diye isimlendirilmesi câiz değildir. Zira o birçok yönden itaatkârdır. Eğer o, tövbe etmeksizin dünyadan ayrılır ve imanlı olarak ölürse "Allah onu kesinlikle cezalandıracak" ya da "Kesinlikle affedecek" denilmesi câiz olmaz. Bilakis

onun durumu, “Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez. Bunun dışında kalanları ise dilediği kimseler için affeder.” (Nisa 4/48) buyurduğu üzere Allah Teâlâ’nın meşietine bağlıdır. Allah eğer dilerse fazlı ve keremiyle ya da onda ki iman ve birçok taatin bereketiyle ya da Hz. Muhammed’in şefaatiyle yahut peygamberlerin ve meleklerin müminlerin geneline olan istiğfarıyla veyahut iyi kimselerden birinin şefaatiyle onu affeder. Dilerse de günahı miktarınca ona azap eder, sonra da onu cennete koyar. Onun varacağı yer kesin olarak cennettir. Hiçbir mümin cehennemde ebedî kalmaz.

Peygamberler ve Hz. Peygamber’in cennetle müjdeledikleri haricinde müminlerden birinin cennetlik olduğuna şahitlik edilmesi câiz değildir. Müminlerden birinin cehennemlik olduğuna da şahitlik edilmez.

“İmanla birlikte günah zarar vermez.” denilmesi de câiz değildir. Aksine günah zarar verir. Çünkü o an için onun sorguya çekilmesi ve belki de affedilmemesi mümkündür.

[Sem’iyyât]

Her insanın tek bir eceli vardır. Maktul eceli ile ölmüş olup onun başka bir eceli yoktur. İnsanın eceli ömrünün sonudur.

Herkes kendi rızkını yer; kimse başkasının rızkını yemeye güç yetiremez. Helâl ya da haram olsun kişinin yediği her şey onun rızkıdır.

YAZICI meleklerin (Kirâmen Kâtibîn), insanların dünyadaki amellerini yazması haktır.

Kâfirler ile müminlerden buna müstahak olanlar için kabir azabı haktır. Kabirde taat ehline nimet verilmesi ve onların bedenlerine lezzetlerin ulaşması haktır. Allah Teâlâ kabirdeki ölüde, onun elem ya da lezzet duyacağı kadarıyla bir tür hayat yaratır. Sorgu meleklerinin (Münker ve Nekir) kabirdeki ölüye soru sorması haktır. Onlar ölüye Rabbi, dini ve peygamberi hakkında soru sorarlar.

Kıyamet, diriliş (ba’s), ölülere hayat verilmesi, cesetlerin bir araya getirilmesi (haşrû’l-ecsâd), mükâfatlandırma ve cezalandırma haktır. Allah ölülere hayat verip kâfirleri cehenneme sokar ve cehennemin tabakalarında onlara

azap eder. Müminleri ise cennete sokup onlara orada çeşitli ikramlar ve nimetler bahşeder. Cennet ehlinin cennetteki dereceleri farklı farklı olacaktır.

Cennet ehlinin Allah Teâlâ'yı görmesi haktır. Onlar idrak, ihata, karşılıklık (mukâbele) ve keyfiyet olmaksızın ve bir mekânın üzerinde, içerisinde veyahut bir yönde olmadığı halde Rablerini dünyada tanıdıkları gibi gözleriyle görecektir.

Kıyamet gününde amel defterlerinin okunması haktır. Mümine amel defteri sağından, kâfire ise solundan ya da arkasından verilir.

Hesap haktır, mîzan haktır, sırat haktır, havz-ı kevser haktır, şefaattir.

Cennet ve cehennem yaratılmıştır, son bulup yok olmaz. Cennet ve cehennem ehli de son bulup yok olmaz.

Sihir haktır, yani onun gerçekliği vardır. Nazar değmesi haktır, yani onun gerçekliği vardır ve zarar verir.

Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabına genel olarak muhabbet beslemek haktır. Zira Allah Teâlâ resûlü, nebîsi ve yarattıklarının seçkinine dostluk, arkadaşlık etmeleri için onları yardımcıları olarak seçmiştir. Onlar peygambere yardım edip onu desteklediler. Öyle ki hoşnut olunan bu din, onların gayretlerinin bereketi ve yardımları ile yeryüzünün doğusuna ve batısına kadar ulaşmıştır. Her kimin kalbinde Allah ve peygamber sevgisi varsa ve bu din kendisi için değerliyse kalbine onlara dair nefret sirayet etmez ve dilinden onlara karşı kötü bir söz sâdır olmaz.

[İmâmet]

Resûlullah'ın vefatından sonra Ebû Bekir es-Sıddîk'in (r.a.) halife oluşu haktır. Ondan sonra Ömer b. Hattâb'ın (r.a.) halife oluşu haktır. Daha sonra Osman b. Affân'ın (r.a.) halife oluşu haktır. Ondan sonra da Ali b. Ebî Tâlib'in (r.a.) halife oluşu haktır. İşte bunlar -Allah onlardan razı olsun- doğru yoldaki râşid halifelerdir.

Onların (halifelerin) fazilet sıralaması, hilâfetlerinin sıralamasına göredir. Peygamberinden (s.a.v.) sonra bu ümmetin en hayırlısı Ebû Bekir es-Sıddîk

(r.a.), sonra Ömer el-Fârûk (r.a.), ondan sonra Osman Zinnûreyn (r.a.), ondan sonra da Ali el-Murtezâ'dır (r.a.).

[Hâtîme]

İşte bu, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın Semerkand ve Buhara'daki reislerinden olan temiz ve pâk üstatlarımızdan bize ulaşan Ehl-i sünnet ve'l-cemâatin itikadıdır. Allah onlara, onlara dua edenlere, bu itikadı derleyene ve onun anne babasına ve seleflerine rahmet eylesin. Allah bizi bu itikad üzerine sabit kılsın ve lutf-u keremiyle bu itikad üzerine ömrümüzü hitama erdiresin.

Kaynakça

- Alemdar, Ensar. "Bir Derleme Örneği Olarak Atalar Sözü Mecmuası'nda At". *Kırklareli Üniversitesi, 2009'dan 2019'a 10. Yıl Hatıra Kitabı: Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü*. ed. Yakup Yılmaz. 102-173. İstanbul: Akademik Kitaplar, 2019.
- al-Furqan, Al-Furqan İslamic Heritage Foundation. "Manuscripts in Collection". Erişim 19 Mart 2021. https://digitallibrary.al-furqan.com/our_is_item/manid/729468/groupid/40925.
- Ak, Ahmet. "Mâturîdîliğin Halep ve Şam'a Gelişi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2016), 119-138.
- Arberry, Arthur J. *The Chester Beatty Library: A Handlist of the Arabic Manuscripts*. 7 Cilt. Dublin: Hodges Figgis & Co. Ltd., 1962.
- Atâullâh, Mahmûd Ali. *Fihrisu mahtutati'l-Mektebeti'l-İslâmiyye fî Yafa*. Amman: Menşûrâtü Mecma'î'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Ürdünî, 1984.
- Atmaca, Esra. *Halep'te İlmî Hayat: Memlûkler Döneminde (1250-1517)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Bolelli, Nusrettin. "Fâtîma bint Alâeddin es-Semerkandiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/225. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Zühreir b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*. çev. Erol Üyepazarcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Basım, 2011.
- Cureton, William. *Pillar of the Creed of the Sunnites*. London: Printed for the Society for the Publication of Oriental Texts, 1843.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaûd - Kâmil Karabellî - Abdüllatîf Hirzullah. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-Âlim ve'l-müte'allim*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Kahire: Matba'atü'l-Envâr, 1368.
- Elmalî, Hüseyin. "Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/487-488. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Gallica, Bibliothèque Nationale De France. "Description". Erişim 19 Mart 2021. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b11000387g.r=kasani?rk=85837;2>
- Gaznevî, Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed. *Usûlü'd-dîn*. thk. Ömer Vefik el-Dâûk. Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1998.
- Gazzî, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî. *Tabakatü's-seniyye fî teracimi'l-hanefiyye*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 4 Cilt. Riyad: Dâru'r-Rifâ'î, 1983.
- Günay, Hacı Mehmet. "Semerkandî, Alâeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/470-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Hâfız, Muhammed Mutî'. *el-Müntekâ min mahtûtâti Mektebeti Mecma'il-Lugati'l-Arabiyye bi-Dimaşk*. Dimaşk: Dâru Taybe, 2015.
- Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1995.
- Isakova, Zamirakhon Rukhitdinovna. "'A Tract on Faith' Dedicated to the About of About Bakra Kasani A Confidential Source". *Scientific Bulletin of Namangan State University* 1/10 (2019), 171-175; <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/31> (Erişim 19 Mart 2021).

- İbn Cübeyr. *İbn Cübeyr Seyahatnamesi*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh. *Tâcü't-terâcim*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1413/1992.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî - Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî. 2 Cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Şeddâd, İzzüddîn. *el-A'lâku'l-hatîre fî zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre*. thk. Yahyâ Zekeriyâ Abbâre. 3 Cilt. Dımaşk: Menşûrâtü Vizâratı's-Sekâfe, 1991.
- İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed. *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Esir, İzzeddin. *et-Târîhu'l-bâhir fî'd-devleti'l-Atâbekiyye*. thk. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât. Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse, ts.
- İbnü's-Şa'âr, Kemâlüddîn Mübârek b. Ahmed el-Mevsilî. *Kalâ'idü'l-cümân fî ferâ'idi şu'arâ'i hâze'z-zamân*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- İmâmzâde, Muhammed b. Ebî Bekr eş-Şergî el-Buhârî. *Ukûdü'l-akâ'id fî fünûni'l-fevâ'id* (Ahmed b. Ebî'l-Mü'eyyed en-Nesefî, *el-Manzûmetü'r-Râ'iyye* ile birlikte). thk. Muhammed Osman Doğan. Amman: Dâru'l-Feth, 1439/2018.
- İsfahânî, İmâdüddîn el-Kâtib. *el-Berku's-Şâmî*. thk: Dr. Fâlih Huseyn. 5 Cilt. Amman: Müessesetü Abdülhamîd Şûmân, 1987.
- Kârî, Ebü'l-Hasen Ali b. Sultân Muhammed. *el-Esmâri'l-ceniyye fî'l-esmâ'i'l-Hanefiyye*. thk. Abdülmuhsin Abdullâh Ahmed. 2 Cilt. Bağdad: Dîvânü'l-Vakfi's-Sünnî, 2009.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebü Bekr b. Mes'ûd. *el-Mu'temed mine'l-mu'tekad*. thk. Ekrem Muhammed İsmâîl, Amman: Dâru'n-Nûri'l-Mübîn, 2021.

- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. thk. Mahmûd Abdülkâdir el-Arnaût. 6 Cilt. İstanbul: Ma'hedü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye (İRCİCA), 2010.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. tsh. M. Şerefettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1941.
- Kefevî, Mahmûd b. Süleymân el-Hanefî. *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*. thk. Saffet Köse vd. 4 Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 1438/2017.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ ve Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî. ts.
- Kök, Bahaeddin. *Nûruddin Mahmûd Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. Haydarabad: Matba'atü Meclisi Dâireti'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1332/1914.
- Kutlu, Sönmez. "Timur Dönemi ve Sonrası Kelamî Edebiyatın Türkistan Sahası Kaynakları". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2010), 7-41.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. tsh. Muhammed Bedrüddîn Ebû Firâs en-Na'sânî. Kahire: Matba'atü's-Se'âde, 1324.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu. Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 1438/2017.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân (4. Cilt)*. thk. Mehmet Boynukalın. 17 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasen Abdülmün'im Şelebî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

- Nesefî, Ebu'l-Mu'in. *Tabsiratü'l-edille fî usûli'd-dîn* (1. Cilt). thk Hüseyin Atay. 2 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 1993.
- Özaydın, Abdülkerim. "Kavurd Bey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/73-74. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Özaydın, Abdülkerim. "Kılıcarslan II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/399-403. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: TDV Yayınları. 3. Basım, 2013.
- Özen, Şükrü. "Serahsî, Radıyyüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/542-544. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Râzî, Ebû Bekr Necmüddîn-i Dâye Abdullah b. Muhammed. *Mirsâdü'l-ibâd*. haz. Muhammed Emin Riyâhî. Tahran: Büngah-ı Terceme ve Neşr-i Kitâb, 1352/1973.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr. *el-Hidâye fî usûli'd-dîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 3013, 1a-143b.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Muhtâru's-Sihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut-Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye - ed-Dârü'n-Nemûzeciyye. 5. Basım, 1420/1999.
- Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî. Haydarabad: Meclisü Dâireti'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1382/1962.
- Siğnâkî, Husâmüddîn Huseyn b. Alî. *et-Tesdîd şerhu't-Temhîd fî kavâ'idî't-tevhîd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, 1282, 1a-183a.
- Slane, William MacGuckin, baron de. *Catalogue des Manuscrits Arabes*. Paris: Imprimerie Nationale, 1883-1895.
- Şeşen, Ramazan. *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*. İstanbul: İsar Yayınları, 2000.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971.

- Turan, Osman. "Kılıç Arslan II.", *İslâm Ansiklopedisi*. 6/688-703. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977.
- Ünal, Halit. "Bedâiu's-sanâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/294. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mağribi'l-Arabî, 2003.
- Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd ed-Dımeşkî. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 5. Basım, 2002.
- Ziyodov, Shovosil – Hofiy, Alouddin. "Kosoniyning E'tiqod Risolasi". Ahli-sunna. Erişim 19 Mart 2021. <https://ahlisunna.uz/kosoniyning-etiqod-risolasi/>